Archive of SID

اوراق بهادار (صکوک) جعاله؛ ابزاری کارآمد برای توسعه صنعت گردشگری

تاریخ دریافت: ۱۳۸۸/۱/۲۱ تاریخ تأیید: ۱۳۸۸/۵/۱

سیدعباس موسویان*
مجتبی کاوند**
حمیدرضا اسمعیلی‌گیوی***

چکیده

صنعت گردشگری در جایگاه بزرگترین و متنوع‌ترین صنعت دنیا، در بسیاری از کشورها به‌صورت منبع اصلی درآمد، اشتغال‌زایی، رشد بخش خصوصی و توسعه ساختار زیربنایی شمرده می‌شود. ایران به لحاظ وجود آثار تاریخی، تنوع اقلیمی، مرکزیت تشیع، اماکن مقدسه، حوزه‌های علمیه و ده‌ها زمینه دیگر، از جمله کشورهای مستعد گردشگری در سطح جهان ارزیابی می‌شود. اما تاکنون به علت عامل‌هایی نتوانسته از این ظرفیت به‌طور قابل قبولی استفاده کند، به‌طوری که براساس تحقیق‌های انجام‌شده، ایران از نظر موقعیت‌های ممتاز جغرافیایی، تنوع اقلیم و جاذبه‌های طبیعی، تاریخی و فرهنگی در میان ده کشور برتر جهان قرار دارد اما از لحاظ جذب گردشگر در رده شصت و هفتم جهان و از لحاظ درآمدهای صنعت گردشگری در رده هفتاد و هفتم جا گرفته است. یکی از عامل‌های مهم عدم کامیابی، عدم سرمایه‌گذاری مناسب در مسایل زیربنایی و روبنایی این بخش است؛ بنابراین ارایه راه‌حلی مناسب که بتواند سرمایه کافی را برای توسعه این صنعت فراهم کند، ضرور است.

مقاله حاضر پس از بررسی وضعیت کنونی، مانع‌های اقتصادی ـ مالی توسعه صنعت گردشگری و

*. دانشیار پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. Email:amosavian@Yahoo.com.
**. دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه امام صادق(ع).
***. دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه امام صادق(ع). Email: Esmaely@gmail.com

www.SID.ir

Archive of SID

نقش بالقوه‌ای که این صنعت می‌تواند در اقتصاد کشور داشته باشد، با استفاده از روش اکتشافی ـ کاربردی و با بهره‌گیری از اوراق بهادار (صکوک) جعاله به ارایه مدل‌های عملیاتی تأمین مالی پرداخته است. اوراق بهادار جعاله که از نوع ابزارهای مالی انتفاعی با بازدهی معین است به‌گونه‌ای است که در عین رعایت ضابطه‌های شرعی، از قابلیت‌های بالای عملیاتی و توجیه اقتصادی برخوردار است و انتظار می‌رود افزون بر تامین مالی صنعت گردشگری اثر قابل‌توجهی در گسترش ابزارهای مالی اسلامی و بازار سرمایه ایران داشته باشد.

واژگان کلیدی: *گردشگری، توسعه گردشگری، مانع‌های توسعه گردشگری، تأمین مالی، تأمین مالی اسلامی، اوراق جعاله.*

طبقه‌بندی JEL: E22, H32, Z12.

مقدمه

در سال‌های اخیر، صنعت گردشگری در جایگاه صنعتی نوپا اثر فراوانی بر وضعیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جهان داشته است. فراهم‌ساختن اشتغال، ارزآوری، تعادل منطقه‌ای، کمک به صلح جهانی، کمک به سرمایه‌گذاری در میراث فرهنگی، به‌سازی محیط، کمک به به‌سازی زیستگاه‌های حیات وحش، توسعه ناحیه‌های روستایی دارای جاذبه‌های گردشگری و جلوگیری از برون کوچی جمعیت و مانند آن، از جمله مزیت‌های این صنعت بوده است (دخیلی‌کهنمویی، ۱۳۸۳: ۹۲). در دهه‌های اخیر، اهمیت گردشگری در سطح بین‌المللی، از لحاظ تعداد گردشگران و هم از لحاظ درآمد ارزی همواره و به‌طور بی‌سابقه‌ای در حال افزایش بوده است (Thoms Pigozzi & brook, 2005) و پیش‌بینی می‌شود تا سال ۲۰۱۰ سالیانه بیش از یک میلیارد جهانگرد در سراسر جهان سفر کنند. از این‌رو بسیاری از کشورها در رقابت نزدیک و فشرده، در پی افزایش بیش از پیش، منافع و عواید خود از این فعالیت بین‌المللی هستند (کاظمی، ۱۳۸۵: ۱).

در آینده، صنعت گردشگری به‌طور قابل توجهی در سیاست‌های اقتصادی کشورها به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، نقش اساسی خواهد داشت. گردشگری پدیده‌ای چند بُعدی است که آثارش بُعدهای گوناگون زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد. گردشگری در بُعد اقتصادی درآمدهایی را که در سطح اقتصاد کلان و اقتصاد

www.SID.ir

Archive of SID

خرد مطرح می‌شوند، به همراه دارد. آثار درآمدی کلان آن در دو گروه رشد و توسعه اقتصادی نمود پیدا می‌کند. آثار رشد اقتصادی گردشگری عبارت هستند از:

أ. کسب درآمد ارزی؛

ب. افزایش درآمد ملی؛

ج. افزایش درآمد دولت.

همچنین آثاری که گردشگری در توسعه اقتصادی می‌گذارد عبارت هستند از:

أ. اشتغال‌زایی؛

ب. افزایش سرمایه‌گذاری؛

ج. توزیع مجدد ثروت‌های بین‌المللی؛

د. حفظ جاذبه‌های گردشگری (یوسفی‌پور، ۱۳۷۹: ۲۸ ـ ۲۲؛ رمضانی‌دارابی، ۱۳۷۹: ۵۰؛ ناصری، ۱۳۷۵: ۳٦ ـ ۳۲).

صنعت گردشگری در سطح خرد هم می‌تواند به پدیدساختن درآمد بیانجامد که این درآمدها در دو بخش خصوصی و نهادی تحقق پیدا می‌کند. بخش خصوصی شامل تمام کسانی می‌شود که به‌طور خصوصی و اغلب در مقیاس کوچک فعالیت می‌کنند و به گردشگران خدمات می‌دهند و از این راه درآمد کسب می‌کنند. بخش نهادی نیز شامل مراکز دولتی و مراکز وابسته به نهادهای غیردولتی است. بخش‌های نهادی (مراکز) دولتی از قبیل مراکز وابسته به سازمان‌های جهانگردی مانند: هتل‌ها، رستوران‌ها و شرکت‌های حمل‌ونقل هستند. بخش‌های نهادی (مراکز) غیردولتی نیز از قبیل هتل‌ها، رستوران‌ها و مجتمع‌های گردشگری مانند: بنیاد مستضعفان و جانبازان، مؤسسه توسعه سیاحتی کیش و مجتمع گردشگری غار محلی علی‌صدر در همدان، در کنار بخش دولتی قرار دارند (یوسفی‌پور، ۱۳۷۹: ۳۱ ـ ۲۹).

از کل درآمدهای جهانی گردشگری در سال ۲۰۰٤، از نظر منطقه‌ای، ۵۲ درصد به کشورهای اروپایی، ۲۱ درصد به قاره امریکا و ۲۰ درصد نیز به کشورهای آسیا و اقیانوسیه تعلق داشته است (WTO, 2005b). درآمد کشور ایران، به‌رغم برخورداری از ظرفیت‌های بسیار بالای گردشگری، معادل ۱/۷۷۷ میلیارد دلار گزارش شده است (WTO, 2004b). که این میزان بسیار کمتر از درآمد کشورهایی است که از نظر ظرفیت گردشگری پائین‌تر از ایران هستند.

www.SID.ir

Archive of SID

در کشور ما نیز باید برای توسعه این صنعت و استفاده کامل از فرصت‌های ناشی از ظرفیت موجود برنامه‌ریزی شود. اما این صنعت در ایران به علت پاره‌ای از موانع اقتصادی و زیرساختی مانند: توجه ویژه به درآمدهای نفتی، ناکارامدی زیرساخت‌های اقتصادی گردشگری، عدم اختصاص اعتبارات ارزی و ریالی کافی، عدم مشوق‌ها و تضمین‌های لازم جهت گسترش سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، فقدان نیروی انسانی مؤثر و کارامد در بخش‌های اقتصادی گردشگری، ضعف در زیرساخت‌های فناوری اطلاعات، ضعف سامانه حمل‌ونقل کشور و مشکل‌های تأسیسات اقامتی و بهداشتی و ... نمی‌تواند به‌صورت یک صنعت پردرآمد جایگاه مناسبی برای خود در اقتصاد کشور به دست آورد (شجاعی و نوری، ۱۳۸٦: ۷۱ ـ ۷۰).

توجه به موانع و چالش‌های توسعه گردشگری جمهوری اسلامی ایران که در بالا به برخی از آنها اشاره شد، نشان می‌دهد که بخش فراوانی از این موانع به عدم سرمایه‌گذاری کافی و نبود منابع مالی برای توسعه این صنعت مربوط است. بنابراین به منظور توسعه این صنعت و رفع موانع، باید ابزارهای مالی و راهکارهایی ویژه و تخصصی جهت تأمین مالی این بخش ارایه شود.

مقاله حاضر با معرفی اوراق بهادار جعاله، به ارایه الگوهای جدید تأمین مالی برای توسعه صنعت گردشگری ایران اقدام کرده است. براساس این الگوها، تأمین مالی بیشتر از مردم و بخش خصوصی صورت می‌گیرد و کمترین هزینه را برای سازمان میراث فرهنگی جمهوری اسلامی ایران به همراه دارد. از ویژگی‌های این الگوها، این است که افزون بر مشارکت مردم و بخش خصوصی و دولت به‌طور هم‌زمان و داشتن کمترین هزینه برای دولت، امکان کنترل و نظارت بر امور به‌طور کامل برای سازمان میراث فرهنگی وجود خواهد داشت.

روش انجام این تحقیق اکتشافی ـ کاربردی است، در این تحقیق، با استفاده از عقدهای اسلامی و ابزارهای نوین مالی، اوراق بهاداری به نام اوراق جعاله مطابق با فقه امامیه که ویژگی‌های خاصی دارد، برای تأمین سرمایه لازم جهت توسعه صنعت گردشگری معرفی شده است. اوراق بهادار جعاله از نوع ابزارهای مالی انتفاعی با بازدهی معین بوده، نرخ بازدهی متناسب با بازدهی صنعت گردشگری خواهد داشت. این ابزار از یک‌سو با هدایت

www.SID.ir

Archive of SID

نقدینگی مردم به سمت صنعت گردشگری باعث توسعه این بخش شده و از اتکای دولت به منابع نفتی می‌کاهد و از سوی دیگر، باعث گسترش بازارهای مالی ایران می‌شود.

شایان ذکر است که اوراق جعاله، اختصاصی به صنعت گردشگری ندارد و از لحاظ فقهی، حقوقی و مالی از انعطاف‌پذیری بالایی برخوردار است به‌صورتی که می‌توان از آن در بخش‌های گوناگون اقتصادی برای تأمین مالی بهره جست.

پیشینه تحقیق

درباره تبیین موانع توسعه صنعت گردشگری جمهوری اسلامی ایران و ارایه راهکار به منظور رفع آنها تحقیق‌هایی صورت گرفته است، می‌توان به پایان‌نامه‌ها و مقاله‌های ذیل اشاره کرد:

پایان‌نامه‌ای با عنوان «بررسی موانع اقتصادی موجود در مسیر صنعت گردشگری ایران» که در دانشگاه امام صادق علیه السلام به‌وسیله محسن کوشش‌تبار و با راهنمایی اسدالله فرزین‌وش انجام شده است. محقق در این پایان‌نامه موانع توسعه این صنعت را ضعف در برنامه‌ریزی، خدمات و سرویس‌دهی، سرمایه‌گذاری، بهداشت و فرسودگی تأسیسات می‌داند و به تبیین و تشریح آنها می‌پردازد.

«ارزیابی راهکارهای تأمین مالی صنعت توریسم با تأکید بر ساخت هتل از راه قراردادهای خارجی» عنوان پایان‌نامه‌ای است که به‌وسیله ارسلان اصلانی در دانشگاه امام صادق علیه السلام با راهنمایی دکتر احمد جعفرنژاد دفاع شده است. در این پایان‌نامه نویسنده راه‌های تأمین مالی از راه قراردادهای مشارکتی (JOV)، قراردادهای ساخت و انتقال (BOT)، قراردادهای معاملات متقابل را برای رفع مشکل‌های صنعت گردشگری مورد بررسی قرار داده و نتیجه‌گیری می‌کند که از این سه شیوه، روش ساخت و انتقال به لحاظ فقهی و حقوقی و عملیاتی مشکل ندارد اما از نظر مالی و اقتصادی (با توجه به شرایط کشور ما) مورد تأیید نیست.

همچنین مقاله‌ای با عنوان «ارزیابی موانع توسعه صنعت گردشگری در استان لرستان» به‌وسیله مهرداد مدهوشی در شماره پاییز سال ۱۳۸۲ مجله *پژوهشنامه بازرگانی* به چاپ رسیده است. نویسنده در این مقاله موانع توسعه گردشگری استان لرستان را بررسی کرده و

www.SID.ir

Archive of SID

آنها را در چهار مورد تعدد مراکز تصمیم‌گیری، ضعف بازاریابی، ضعف امکانات زیربنایی و فقدان فرهنگ پذیرش گردشگری معرفی می‌کند.

همچنین کتابی تحت عنوان *ابزارهای مالی اسلامی(صکوک)* به‌وسیله سیدعباس موسویان از سوی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی منتشر شده که نویسنده در این کتاب به مبانی فقهی طراحی اوراق جعاله پرداخته است و نشان می‌دهد که با استفاده از قرارداد جعاله می‌تواند اوراق بهادار انتفاعی برای تامین مالی فعالان گوناگون اقتصادی طراحی کرد.

همان‌طور که مشخص است به‌رغم نیاز جدی درباره تامین مالی صنعت گردشگری تحقیق‌های مستقیم و قابل توجهی صورت نگرفته و خلأ تحقیق‌های مرتبط احساس می‌شود.

ضرورت طراحی مالی در بخش گردشگری

براساس مطالعه‌های انجام گرفته و گفته مسؤولان سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، صنعت گردشگری کشور به شدت از کمبود منابع مالی و سرمایه‌گذاری در این بخش رنج می‌برد و در نتیجه بسیاری از بخش‌های فعال در این صنعت متضرر می‌شوند و بسیاری نیز از وارد شدن به این صنعت پرهیز می‌کنند. براساس تحقیق‌های موجود، ایران از نظر موقعیت‌های ممتاز جغرافیایی، تنوع اقلیم و جاذبه‌های طبیعی، تاریخی و فرهنگی در میان ۱۰ کشور برتر جهان قرار دارد اما از لحاظ جذب گردشگر در رده ٦٧ و از لحاظ درآمدهای صنعت گردشگری در رده ۷۷ جهان جا گرفته است. از جمله مهمترین عامل‌های این عدم همخوانی میان رتبه و توان بالقوه، ناکارامدی زیرساخت‌های اقتصادی گردشکری، عدم اختصاص اعتبارهای ارزی و ریالی کافی، عدم مشوق‌ها و تضمین‌های لازم جهت گسترش سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، عدم بودجه کافی برای رفع مشکل‌های مربوط به تأسیسات اقامتی و بهداشتی، سامانه حمل‌ونقل و ... نام برده شده است (شجاعی و نوری، ١٣٨٦: ۷۲ ـ ۷۰؛ زمردی، ۱۳۸۷: ۳۱ ـ ۲۹). به منظور تأمین مالی طرح‌های عمرانی راهکارهای متعددی مانند: استقراض از بانک مرکزی، استقراض خارجی و انتشار اوراق بهادار وجود دارد. استقراض از بانک مرکزی باعث افزایش حجم پول در جامعه شده، نرخ تورم را افزایش می‌دهد؛ استقراض خارجی نیز افزون بر خروج ارز و سرمایه از کشور در بلندمدت، انواع وابستگی‌های سیاسی و اقتصادی را به همراه دارد.

www.SID.ir

Archive of SID

بنابراین سالم‌ترین شیوه استفاده از سرمایه‌های مردم از راه انتشار اوراق بهادار است. در این روش اولاً سرمایه‌های مردم به سمت طرح‌های عمرانی سوق داده می‌شود که در بلندمدت برای اقتصاد مفید است. ثانیاً نه‌تنها باعث افزایش حجم پول نمی‌شود بلکه بخشی از حجم پول جامعه را جذب کرده، از فشار تورم می‌کاهد (موسویان، ۱۳۸٦: ۲٦۵).

در بسیاری از کشورهای دنیا برای تامین مالی این بخش از انتشار اوراق قرضه استفاده می‌شود که به جهت ربوی‌بودن آنها قابل استفاده در کشورهای اسلامی نیست، اندیشه‌وران مسلمان برای پرکردن خلأ حاصل از حذف ربا و اوراق قرضه از بازار سرمایه، انواع اوراق بهادار اسلامی ارایه کرده‌اند که تعداد آنها نیز همواره در حال افزایش است. بسیاری از این ابزارها با فقه امامیه مطابق بوده و از توان بالای عملیاتی نیز برخوردارند. همچنین بسیاری از این ابزارها جایگزین مناسب و کاراتری برای ابزارهای غیراسلامی بوده و از نظر اقتصادی از توجیه بالایی برخوردار هستند. ابزار مالی جعاله که در مقاله حاضر به آن پرداخته می‌شود یکی از این ابزارهای مالی جدید بوده که سازمان میراث فرهنگی می‌تواند با انتشار آن سرمایه‌های نقدی فراوانی را از سرمایه‌گذاران خرد و کلان جذب کرده و این صنعت را توسعه دهد. افزون بر آن اینکه هزینه تأمین سرمایه با این ابزار برای سازمان میراث فرهنگی بسیار کم است، سود قابل‌توجهی را نیز برای مشارکت‌کنندگان و سرمایه‌گذاران در پی خواهد داشت. به عبارت دیگر، دولت با اجازه انتشار اوراقِ جعالهِ به‌وسیله سازمان میراث فرهنگی و بخش خصوصی فعال در این زمینه، افزون بر محفوظ نگاه داشتن حق کنترل و نظارت خود و با پرداخت کمترین هزینه، باعث افزایش درآمد ارزی و غیر ارزی کشور (از راه تقویت عامل‌های فزاینده تعداد گردشگران) شده که این سرانجام به آبادانی بیشتر کشور و به‌ویژه مناطقی که گردش‌پذیر هستند، خواهد انجامید.

تعریف اوراق بهادار اسلامی

اوراق بهادار اسلامی یا صکوک، گواهی‌هایی با ارزش اسمی یکسان هستند که بعد از عملیات پذیره‌نویسی، بیانگر پرداخت مبلغ اسمی آن به وسیله خریدار به ناشر آن است و دارندهٔ آن، مالک یک یا مجموعه‌ای از دارایی‌ها و منافع حاصل از آنها است (موسویان، ۱۳۸٦: ۷۳؛ فلاح شمس و رشنو، ۱۳۸۷: ۲۸۲).

www.SID.ir

Archive of SID

یکی از انواع اوراق بهادار اسلامی، اوراق جعاله است که براساس قرارداد جعاله طراحی می‌شود، بر این اساس پیش از معرفی اوراق جعاله، ارکان و انواع آن، نگاهی کوتاه به قرارداد جعاله و احکام اساسی آن خواهیم داشت.

تعریف قرارداد جعاله

جعاله در لغت به معنای «وعده‌دادن به مال برای کسی که به عمل معینی قیام می‌کند» است (ابن‌منظور، ۱٤۰۵: ۱۱). *فرهنگ فارسی عمید*، جعاله را این چنین تعریف کرده است: «پاداشی که برای عامل عمل قرار دهند» (عمید، ۱۳۷٦: ٤٦۳).

در اصطلاح فقیهان، جعاله قراردادی است که به سبب آن انسان متعهد می‌شود تا در برابر کاری که برای وی انجام می‌دهند، مال (اجرت) معینی بدهد (حلی، ۱۳۷۳: ۳۹۹؛ نجفی، ۱۳٦۷: ۱۸۷؛ موسوی‌خمینی، ۱۳٦۳: ۵۳۸ و توضیح‌المسائل مراجع، ۱۳۷۸: ۳۰۱).

ارکان قرارداد جعاله

أ. ایجاب و قبول

ایجاب و قبول عبارت از هر لفظی است که دلالت بر اجازه مالک در عمل و قرار دادن عوض یا پاداش در برابر آن عمل کند. وجود ایجاب مالک واجب است، اما نیازی به قبول عامل (حتی در جعاله خاص) نیست، به‌طور مثال، اگر بگوید هر کس فلان بنا را با این مشخصات برای من تعمیر یا احداث کند این‌قدر به وی می‌پردازم، کفایت می‌کند (نجفی، ۱۳٦۷: ۱۸۷؛ موسوی‌خمینی، ۱۳٦۳: ۵۳۸، توضیح‌المسائل مراجع، ۱۳۷۸: ۳۰۱).

ب. طرفین عقد

در جعاله ملتزم (مالک) را جاعل و انجام‌دهنده کار را عامل گویند. جاعل باید شرایط عمومی قراردادها اعم از بلوغ، رشد، قصد، اختیار، عدم حجر به واسطه سفه، و ورشکستکی را داشته باشد. از سوی دیگر، عامل باید امکان و توانایی انجام کاری که جاعل مشخص کرده است را داشته باشد (نجفی، ۱۳٦۷: ۱۹٦؛ موسوی‌خمینی، ۱۳٦۳: ۵۳۹ و توضیح‌المسائل مراجع، ۱۳۷۸: ۳۰۱).

www.SID.ir

Archive of SID

ج. عمل

عملی که جاعل خواستار انجام آن است باید مشروع و عقلایی باشد. لازم نیست عمل به‌صورت دقیق معلوم و معین باشد (برخلاف اجاره). بنابراین، اگر جاعل بگوید به‌طور مثال، هر کس اسب گم‌شده مرا بیاورد، جعاله صحیح است البته نباید به‌طور کلی مجهول باشد مثل اینکه بگوید: هر کس گمشده مرا بیابد ... (نجفی، ۱۳٦۷: ۱۹۱؛ موسوی‌خمینی، ۱۳٦۳: ۵۸۹ ـ ۵۳۸؛ توضیح‌المسائل مراجع، ۱۳۷۸: ۳۰۲ و ماده‌های ۵۳٦، ٥٦٤ و ۵۷۰ ق.م).

د. عوض (جُعل)

عوضی که جاعل برای عامل در برابر عمل قرار می‌دهد، جُعل نامیده می‌شود. مقدار جُعل باید از هر جهت ـ جنس، نوع، وصف، کیل، وزن یا عددی بودن ـ مشخص باشد. بنابراین اگر جُعل مبهم باشد یا عامل جُعل را نداند جعاله باطل است (نجفی، ۱۳٦۷: ۱۸۷؛ موسوی‌خمینی، ۱۳٦۲: ۵۳۹).

ماهیت عقد جعاله

درباره عقد یا ایقاع بودن جعاله، فقیهان و حقوقدانان بحث‌های فراوانی کرده‌اند. قول مشهور در میان فقیهان ایقاع بودن جعاله است (نجفی، ۱۳٦۷: ۱۹۱؛ موسوی‌خمینی۱۳٦۳: ۵۳۸). در حقوق مدنی ایران جعاله جزو عقدهای معین آورده شده و آن را عقد دانسته‌اند (کاتوزیان، ۱۳۷۸: ٤۰۲).

قایلین هر دو دیدگاه، در جایز بودن جعاله اتفاق‌نظر دارند. بنابراین طرفین می‌توانند هر وقت که خواستند جعاله را فسخ کنند. اگر فسخ در حین عمل باشد و فسخ‌کننده جاعل باشد، باید اجرت‌المثل اعمالی که عامل تا آن موقع انجام داده است را بدهد؛ اما اگر عامل فسخ‌کننده باشد؛ مستحق چیزی نخواهد بود (حلی، ۱٤۰۲: ۱٦٤؛ موسوی‌خمینی، ۱۳٦۳: ۵٤۱؛ توضیح‌المسائل مراجع، ۱۳۷۸: ۳۰٤ و ماده ٥٦٥۰ ق.م).

احکام اساسی عقد جعاله

۱. اگر جاعل، جعاله را با عامل مشخصی منعقد کرده باشد و فرد دیگری اقدام به عمل کند، اجرتی به وی پرداخت نمی‌شود؛ مگر اینکه جاعل در فرض پیش‌گفته قید مباشرت به

www.SID.ir

Archive of SID

عمل نکرده باشد که در این صورت عامل می‌تواند فرد خاصی را اجیر کند و کار را به وی بسپارد (حلی، ۱٤۰۳: ۱٦۳؛ موسوی‌خمینی، ۱۳٦۳: ٥٤۰)؛

۲. عامل، زمانی مسحق جعل (اجرت) می‌شود که متعلق جعاله را تسلیم کرده یا انجام داده باشد (حلی، ۱٤۰۳: ۱٦٤؛ موسوی‌خمینی، ۱۳٦۳: ٥٤۰ و ماده ٥٦۷۰ ق.م)؛

۳. اگر شخصی کاری را بدون جعاله یا با جعاله انجام دهد، و قصد وی این باشد که مزدی نگیرد مستحق اجرت نخواهد بود (حلی، ۱٤۰۳: ۱٦٤؛ موسوی‌خمینی، ۱۳٦۳: ٥٤۰؛ توضیح‌المسائل مراجع، ۱۳۷۸: ۳۰۳)؛

٤. اگر جعاله عام باشد، و چند نفر با هم اقدام به عمل کنند، اجرت میان آنها تقسیم می‌شود. و اگر اعمال با هم تفاوت داشته باشد، اجرت به نسبت عملشان بین آنها تقسیم می‌شود (حلی، ۱٤۰۳: ۱٦٥، موسوی‌خمینی، ۱٤۰۳: ٥٤۱ و ماده ٥٦۸۰ ق.م)؛

٥. اگر فسخ جعاله از طرف عامل در حین کار رخ دهد و طوری باشد که تعطیلی کار باعث ضرر به جاعل شود، در این صورت بر عامل واجب است که کار را تمام کند (مثل عمل جراحی) (موسوی‌خمینی، ۱۳٦۳: ٥۲۱؛ توضیح‌المسائل مراجع، ۱۳۷۸: ۳۰٤)؛

٦. اموال و اشیای جاعل که به مناسبت اجرای جعاله در دست عامل قرار دارد، امانت است و عامل جز در موردهای تعدی و تفریط، ضامن نقص و تلف آن نخواهد بود (همان: ماده ٥٦۹۰ ق.م).

اقسام جعاله

جعاله بر حسب کیفیت اعتبار آن بر دو قسم است:

أ. جعاله خاص: اگر جاعل، جعاله را با عامل معینی منعقد کند جعاله را خاص گویند؛

ب. جعاله عام: اگر عامل فرد مشخصی نباشد، بلکه عمومی باشد، جعاله را عام می‌گویند.

همچنین اگر جاعل شرایط خاصی ـ اعم از زمان و مکان ـ را قید کرده باشد، جعاله را مقید گویند. در غیر این صورت جعاله مطلق است (موسویان، ۱۳۸٦: ۵۲ ـ ۵۱).

وکالت در جعاله

وکالت در لغت به معنای تفویض و واگذاری کاری به کسی و اعتماد کردن به وی است (عمید، ۱۳٦۳: ۱۱۹٤) و در اصطلاح قراردادی است که به سبب آن یکی از طرفین (موکل)،

www.SID.ir

Archive of SID

دیگری (وکیل) را برای انجام امری نایب خود قرار می‌دهد (موسوی‌خمینی، ١٤١٦: ٢، ٣٤). مطابق احکام وکالت، هر کاری که برای فرد مباح باشد و قابلیت نیابت داشته باشد، می‌توان از راه عقد وکالت به دیگری واگذارد از جمله آنها قرارداد جعاله است. شخص می‌تواند فرد یا مؤسسه‌ای را وکیل کند تا به وکالت از طرفش با دیگران عقد جعاله ببندد.

تعریف اوراق جعاله

اوراق جعاله، اوراق مالکیت مشاع دارایی (کار یا خدمتی) است که براساس قرارداد جعاله تعهد انجام و تحویل آن شده است. بعد از پایان عمل (موضوع قرارداد جعاله)، صاحبان اوراق، مالک مشاع نتیجه عمل خواهند بود. نتیجه عمل ممکن است خدمت یا دارایی فیزیکی باشد، توضیح بیشتر آن در انواع مدل‌های اوراق جعاله می‌آید.

ویژگی‌های اوراق جعاله

١. اوراق جعاله، ابزار مالی با نام یا بی‌نام است که برای مدت‌زمان معین یا نامعین و با نحوه پرداخت از پیش تعیین‌شده انتشار می‌یابد. دارندگان این اوراق، مالک دارایی‌های انتشار دهنده می‌باشند؛

٢. اوراق جعاله به دو صورت با سررسید و بدون سررسید منتشر می‌شود. در صورت دارا بودن سررسید، انتشار آن به دو روش کوتاه‌مدت (با سررسید کمتر از یک سال) و بلندمدت (با سررسید بیشتر از یک سال) است؛

٣. قیمتی که بر روی ورق جعاله درج می‌شود، قیمت اسمی آن است. به این معنا که انتشار دهنده این اوراق، موظف است اقساط را در زمان‌های مقرر، به‌وسیله مراجع اعلام‌شده به دارنده این اوراق بپردازد؛

٤. این اوراق معرف مالکیت مشاع دارندگان آن درباره دارایی‌های ساخته یا تعمیر شده‌ای است که به تبع قرارداد جعاله حاصل می‌شوند.

عنصرهای اصلی اوراق جعاله

در معامله‌های مرتبط با اوراق جعاله، افزون بر سازمان بورس و اوراق بهادار که مجوز تأسیس مؤسسه مالی و انتشار اوراق جعاله را صادر می‌کند و در حین کار نیز بر عملکرد

www.SID.ir

Archive of SID

آن مؤسسه نظارت دارد، عنصرهای ذیل به‌صورت ارکان اصلی معامله‌ها حضور دارند:

۱. ناشر اوراق جعاله

ناشر اوراق جعاله، شرکت واسط (SPV) است که بعد از کسب مجوز قانونی به انتشار اوراق جعاله اقدام کرده و آنها را در برابر دریافت وجوه مشخص (قیمت اسمی اوراق) به سرمایه‌گذاران وامی‌گذارد. رابطه حقوقی ناشر با متقاضیان اوراق رابطه وکالت است به این معنا که ناشر با اعطای اوراق جعاله، وجوه سرمایه‌گذاران را در جایگاه وکیل دریافت می‌کند و سپس به وکالت از طرف آنها با پیمانکار قرارداد جعاله می‌بندد و دیگر مسایل مرتبط با جعاله را نیز انجام دهد. ناشر اوراق درصدی از سود حاصل از عملیات جعاله را به‌صورت حق‌الوکاله بر می‌دارد و مابقی را توزیع می‌کند.

۲. دارنده اوراق جعاله

دارندگان اوراق جعاله (اعم از سرمایه‌گذاران حقیقی یا حقوقی) در حقیقت مالکان به‌صورت مشاع دارایی ساخته یا تعمیر شده هستند، که ناشر اوراق به وکالت از طرف آنان به انجام امور مربوط به وظائف خود می‌پردازد. دارندگان اوراق می‌توانند اوراق جعاله را نگه دارند و در زمان‌های معین شده از منافع آنها استفاده کنند همان‌طور که می‌توانند در مواقع نیاز به نقدینگی، اوراق را که سند مالکیت دارایی است به سرمایه‌گذاران دیگر بفروشند. خریداران اوراق مالکان جدید دارایی‌های پیش‌گفته خواهند بود.

۳. بانی (سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی)

سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی در جایگاه بانی با واسط به نمایندگی از طرف سرمایه‌گذاران قرارداد جعاله می‌بندد و طبق قرارداد جعاله، متعهد است در برابر انجام طرح‌ها جُعل را بپردازد. سپس واسط به نمایندگی از طرف سرمایه‌گذاران با پیمانکاران قرارداد جعاله ثانوی را می‌بندد و طبق قرارداد جعاله متعهد است در برابر انجام طرح‌ها جُعل را بپردازد.

۴. پیمانکاران

شرکت واسط (SPV) در جایگاه وکیل سرمایه‌گذاران، نهاد مالی است و تخصص انجام طرح‌ها را ندارد؛ از این‌رو این شرکت با توجه به ماهیت طرح‌ها از متخصصان یا پیمانکاران

www.SID.ir

Archive of SID

(حقیقی یا حقوقی) برای انجام طرح‌های ساخت یا تعمیر استفاده می‌کند و با پیمانکاران قرارداد جعاله دیگری می‌بندد و طبق قرارداد متعهد است در برابر انجام طرح‌ها جُعل را بپردازد.

۵. امین

اگر اوراق جعاله به‌صورت عرضه خصوصی بـه سـرمایه‌گـذاران فروختـه شـود، فقـط شرکت واسط (SPV) و سرمایه‌گذاران طرف قرارداد هستند. اما اگر اوراق جعالـه بـه‌طـور عمومی به تعداد فراوانی از سرمایه‌گذاران فروخته شود، غیر از طرفین قرارداد شخص ثالثی به نام امین طرف قرارداد است که به نمایندگی از طرف دارندگان اوراق جعاله بـر اجـرای تعهدهای انتشار دهنده نظارت می‌کند.

۶. شرکت تأمین سرمایه

این شرکت به کنندگی از سوی شرکت واسط اوراق بهادار جعاله را پذیره‌نویسی می‌کند.

۷. شرکت رتبه‌بندی اعتباری

مؤسسه‌ای است که به رتبه‌بندی اعتباری مؤسسه مـالی و اوراق جعالـه اقـدام کـرده و مجوز فعالیت از سازمان بورس و اوراق بهادار را دارد.

مدل‌های کاربردی اوراق جعاله

به منظور تأمین مالی صنعت گردشگری می‌توان انواعی از مدل‌های عملیاتی برای اوراق جعاله طراحی کرد. در ادامه مقاله برخی از آنها را معرفی می‌کنیم:

۱. اوراق جعاله برای تعمیرهای اساسی

در بسیاری از مناطق کشور، سازمان میراث فرهنگی، صـنایع دسـتی و گردشـگری، بـرای انجـام طرح‌های تعمیر و بازسازی هتل‌ها، مهمان‌سراها، مراکز تفریحی و فرهنگی خود، نیاز بـه تـأمین مـالی دارد. روش‌های گوناگونی برای این منظور وجود دارد که انتشار اوراق جعاله با سررسید سه تا پنج‌ساله یکی از آنها است که به جهاتی که توضیح آنها می‌آید بر دیگر روش‌های تامین مالی ترجیح دارد.

در این روش سازمان میراث فرهنگی با یک مؤسسه مالی مستقل (واسط) وارد قرارداد جعاله سه تا پنج‌ساله شده و آن را در جایگاه عامل تعیین می‌کند تا عملیات تعمیرها و بازسازی لازم را انجام دهد و طی مدت سه تا پنج سال مبلغ معینی را به‌صورت جعل (اجرت) دریافت کند. واسط

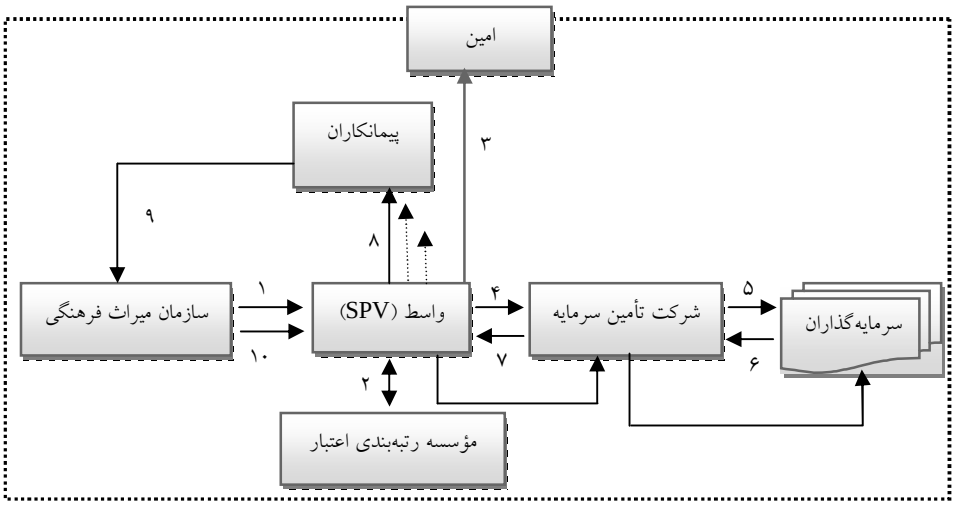
www.SID.ir

Archive of SID

پس از مطالعه‌های اولیه و گرفتن مجوزهای لازم به انتشار اوراق جعاله اقدام می‌کند، سپس با جمع‌آوری وجوه به وکالت از طرف صاحبان اوراق جعاله، با شرکت پیمانکار وارد قرارداد جعاله دوم یک‌ساله برای انجام عملیات تعمیر و بازسازی می‌شود. آنگاه طبق قرارداد متناسب با پیشرفت طرح، جعل مشخص شده را به پیمانکار پرداخت می‌کند.

بعد از پایان عملیات براساس قرارداد، پیمانکار طرح را تحویل سازمان میراث فرهنگی می‌دهد. واسط نیز مطابق قرارداد جعاله نخست، جعل را از سازمان میراث فرهنگی (که از محل درآمد طرح یا با ترکیب درآمد طرح و بودجه سازمان تأمین می‌شود) دریافت کرده و از آن محل، اصل سرمایه و سود صاحبان اوراق جعاله را تسویه می‌کند. در این روش مبلغ جعل قرارداد جعاله اول و دوم به‌گونه‌ای تعیین می‌شود که بتوان از مابه‌التفاوت مبلغ جعل‌های دو قرارداد، کارمزد موسسه‌های رتبه‌بندی، امین، شرکت واسط و سود صاحبان اوراق جعاله را تامین کرد.

مدل عملیاتی اوراق جعاله؛ نوع نخست

گردش مالی و روابط حقوقی اوراق جعاله؛ نوع نخست

۱. سازمان میراث فرهنگی با انتخاب مؤسسه مالی (واسط) درخواست خود را برای انجام طرح به‌وسیله واسط (در برابر دریافت جعل) اعلام و واسط را در جایگاه عامل در انجام طرح تعیین می‌کند و با وی قرارداد جعاله می‌بندد؛

www.SID.ir

Archive of SID

۲. واسط با انجام مطالعه‌های اولیه و تهیه امیدنامه، مجوز لازم را از مؤسسه رتبه‌بندی اعتبار دریافت می‌کند؛

۳. شرکت واسط با موافقت سازمان بورس و اوراق بهادار، جهت کنترل و نظارت بر تمام فرایندها، مؤسسه امین را انتخاب می‌کند. امین نیز بر کل عملیات نظارت می‌کند؛

٤. واسط، اوراق جعاله را منتشر کرده و جهت واگذاری در اختیار شرکت تأمین سرمایه می‌گذارد؛

۵ و٦ و۷. شرکت تأمین سرمایه با واگذاری اوراق جعاله به سرمایه‌گذاران، وجوه آنان را جمع‌آوری کرده در اختیار واسط قرار می‌دهد؛

۸. شرکت واسط با پیمانکار وارد قرارداد جعاله دوم (به اصطلاح قرارداد جعاله موازی) می‌شود و به تدریج با انجام هر مرحله از طرح، جعل مشخص شده را به وی پرداخت می‌کند؛

۹. پیمانکار با اتمام طرح آن را در اختیار سازمان میراث فرهنگی قرار می‌دهد؛

۱۰. سازمان میراث فرهنگی با مدیریت طرح تکمیل شده، به‌صورت مرحله‌ای (یا یک‌جا) جعل را در اختیار واسط قرار می‌دهد؛

۱۱. واسط نیز این پول را به منظور توزیع در اختیار شرکت تأمین سرمایه قرار می‌دهد؛

۱۲. شرکت تأمین سرمایه پس از کسر حق‌الزحمه خود، واسط، شرکت رتبه‌بندی اعتبار و مؤسسه امین مابقی را به صاحبان اوراق می‌پردازد؛

توضیح: مؤسسه‌های رتبه‌بندی اعتبار و امین، مؤسسه‌های معتبری هستند که به‌وسیله واسط پیشنهاد، و به‌وسیله سازمان بورس و اوراق بهادار یا بانک مرکزی انتخاب می‌شوند.

۲. اوراق جعاله احداث و واگذاری

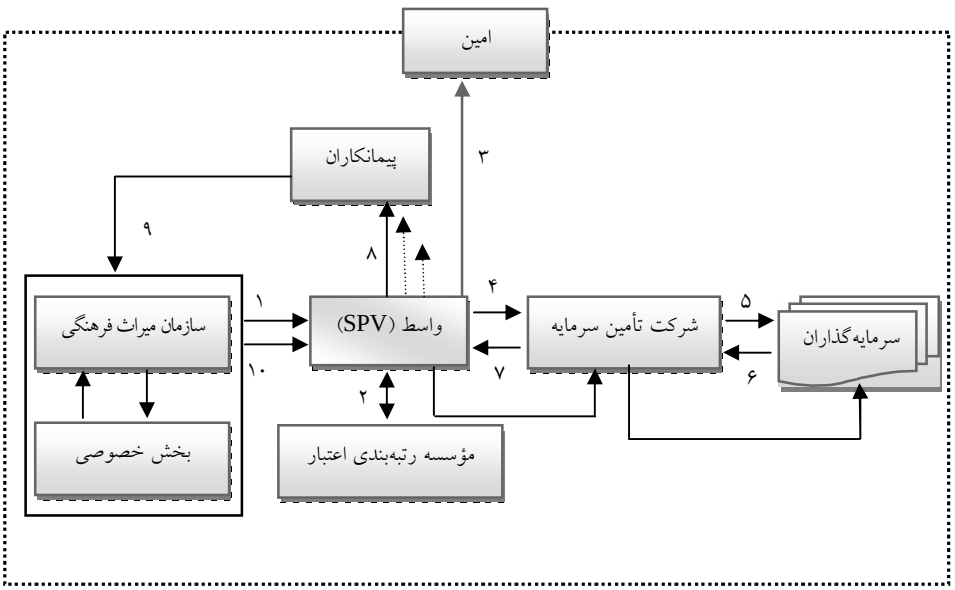
نوع دوم از اوراق جعاله به منظور احداث هتل‌ها، مهمان‌سراها، مؤسسه‌های فرهنگی و تفریحی به‌کار می‌رود. در این روش سازمان میراث فرهنگی با مؤسسه مالی مستقل (واسط) وارد قرارداد جعاله سه تا پنج‌ساله شده و آن را عامل قرار می‌دهد تا عملیات لازم جهت احداث مراکز مورد نظر را انجام دهد. واسط پس از مطالعه‌های اولیه و گرفتن مجوزهای لازم، به انتشار اوراق جعاله سه تا پنج‌ساله اقدام می‌کند، سپس برای انجام عملیات احداث طرح با جمع‌آوری وجوه به وکالت از طرف صاحبان اوراق جعاله، با شرکت پیمانکار وارد قرارداد جعاله یک تا سه‌ساله می‌شود و طبق قرارداد پس از پایان هر مرحله از طرح، جعل

www.SID.ir

Archive of SID

مشخص شده را به وی می‌پردازد. پیمانکار پس از اتمام طرح، آن را در اختیار سازمان میراث فرهنگی قرار می‌دهد. سازمان نیز طرح تکمیل‌شده را در قالب قرارداد فروش اقساطی یا اجاره به شرط تملیک به بخش خصوصی وا می‌گذارد و از آن به‌صورت ماهیانه، سالیانه یا ... اقساط یا اجاره‌بها دریافت می‌کند سپس این اقساط یا اجاره‌بهاها از راه شرکت تأمین سرمایه پس از کسر هزینه‌های مربوطه میان صاحبان اوراق تقسیم می‌شود. اگر قرارداد اجاره به شرط تملیک باشد، در پایان مدت اجاره نیز بخش خصوصی طرح را به‌طور کامل از سازمان خریداری می‌کند و به این ترتیب اصل سرمایه صاحبان اوراق به آنان بازگشت داده می‌شود. البته ممکن است اجاره به شرط تملیک در پایان مدت قرارداد به‌صورت مجانی صورت گیرد که در این صورت اجاره‌بهاها به صورتی پرداخت شده است که اصل سرمایه و سود صاحبان اوراق را پوشش دهد.

مدل عملیاتی اوراق جعاله؛ نوع دوم

گردش مالی و روابط حقوقی اوراق جعاله؛ نوع دوم

۱. سازمان میراث فرهنگی با انتخاب مؤسسه مالی واسط، آمادگی خود را برای انجام طرح به واسط اعلام و با آن قرارداد جعاله احداث طرح می‌بندد و آن را عامل قرار می‌دهد؛

www.SID.ir

Archive of SID

۲. واسط با انجام مطالعه‌های اولیه و تهیه امیدنامه، مجوز لازم از شرکت رتبه‌بندی اعتبار دریافت می‌کند؛

۳. شرکت واسط با موافقت سازمان بورس و اوراق بهادار، مؤسسه امین را جهت نظارت و کنترل انتخاب می‌کند؛

٤. واسط، اوراق جعاله را منتشر کرده و جهت واگذاری در اختیار شرکت تأمین سرمایه می‌گذارد؛

۵ و٦ و۷. شرکت تأمین سرمایه با واگذاری اوراق به سرمایه‌گذاران، وجوه را جمع‌آوری می‌کند و در اختیار واسط قرار می‌دهد؛

۸. شرکت واسط با پیمانکار وارد قرارداد جعاله دوم می‌شود و به تدریج با انجام هر مرحله از طرح، جعل مشخص شده را به آنان پرداخت می‌کند؛

۹. پیمانکار با اتمام طرح، آن را در اختیار سازمان میراث فرهنگی قرار می‌دهد؛

۱۰. سازمان میراث فرهنگی پس از در اختیار گرفتن طرح تکمیل شده، آن را در قالب قرارداد فروش اقساطی یا اجاره به شرط تملیک در اختیار بخش خصوصی قرار می‌دهد و از آن به‌صورت ماهانه، سالانه اقساط یا اجاره‌بها دریافت کرده، در اختیار واسط قرار می‌دهد؛

۱۱. واسط این پول را به منظور توزیع در اختیار شرکت تأمین سرمایه قرار می‌دهد؛

۱۲. شرکت تأمین سرمایه پس از کسر حق‌الزحمه خود، مؤسسه رتبه‌بندی اعتبار و مؤسسه امین و واسط مابقی را به صاحبان اوراق می‌پردازد.

۳. اوراق جعاله احداث و تبدیل به سهام

گاهی وقت‌ها طرح‌های سازمان به‌گونه‌ای است که عمر مفید طولانی دارند و عواید حاصل از آن نیز برای طولانی مدت ادامه خواهد داشت؛ در نتیجه امکان بازگشت سرمایه و سود آن در کوتاه‌مدت وجود ندارد. در این‌صورت سازمان میراث فرهنگی برای تأمین مالی طرح‌های خود به انتشار اوراق جعاله قابل تبدیل به سهام اقدام می‌کند. در این روش، سازمان میراث فرهنگی با مؤسسه مالی مستقل (واسط) وارد قرارداد جعاله ساخت سه تا پنج‌ساله شده و آن را عامل خود قرار می‌دهد تا عملیات ساخت و تکمیل طرح را انجام دهد. واسط پس از مطالعه‌های اولیه و گرفتن مجوزهای لازم، اقدام به انتشار اوراق جعاله قابل تبدیل به سهام می‌کند، سپس با جمع‌آوری وجوه به وکالت از طرف صاحبان اوراق جعاله، با شرکت پیمانکار وارد قرارداد جعاله ساخت یک تا سه‌ساله می‌شود تا عملیات ساخت هتل یا هر طرح خاص دیگری را

www.SID.ir

Archive of SID

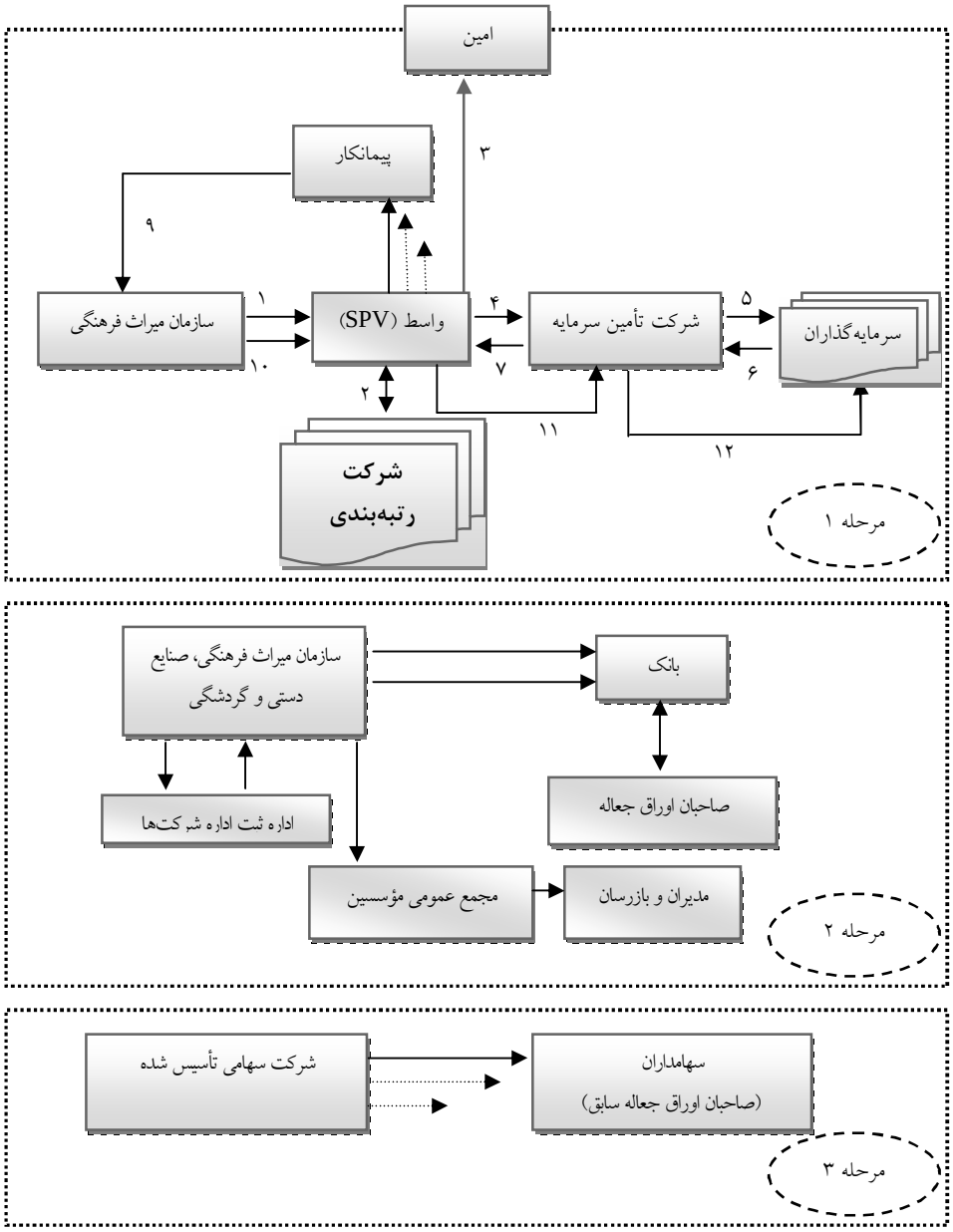
انجام دهد و طبق قرارداد پس از پایان هر مرحله از طرح، جعل مشخصی را به وی پرداخت می‌کند. در پایان انجام طرح نیز براساس قرارداد، پیمانکار طرح تکمیل شده را به سازمان میراث فرهنگی تحویل می‌دهد. شرکت واسط با همکاری سازمان میراث فرهنگی با ارزش‌گذاری کل طرح و تبدیل آن به سهام در قالب شرکت سهامی، اوراق جعاله سرمایه‌گذاران را با سهام جایگزین می‌کند. عواید سهامداران طرح نیز سالیانه به آنان پرداخت می‌شود.

برای تأسیس شرکت سهامی، سازمان میراث فرهنگی در جایگاه مؤسس شرکت سهامی، دست‌کم بیست درصد سرمایهٔ شرکت را تعهد کرده و سی و پنج درصد آن را در حسابی به نام «شرکت در شرف تأسیس» نزد یکی از بانک‌ها به‌صورت سپرده قرار می‌دهد. سپس مدارک لازم شامل اظهارنامه، طرح اساسنامه و طرح اعلامیهٔ پذیره‌نویسی سهام را جهت ثبت شرکت به ادارهٔ ثبت شرکت‌ها ارایه می‌کند. مرجع ثبت شرکت‌ها پس از مطالعهٔ اظهارنامه و ضمایم آن و تطبیق مندرج‌های آن با قانون، اجازهٔ انتشار اعلامیه پذیره‌نویسی را صادر می‌کند. مفاد اعلامیهٔ پذیره‌نویسی، تبدیل اوراق جعاله سرمایه‌گذاران به سهام است. بر این اساس، ظرف مدتی که در اعلامیه پذیره‌نویسی معین شده است صاحبان اوراق به بانک مراجعه کرده با ارایهٔ اوراق خود، معادل آن سهام دریافت می‌کنند. چنانکه پس از اتمام فرایند پذیره‌نویسی، تمام سرمایه شرکت به‌صورت صحیح متعهد شده باشد (چون ممکن است برخی از صاحبان اوراق تمایل به تبدیل آن به سهام نداشته باشند)، مؤسسان تعداد سهام هر یک از صاحبان اوراق جعاله را تعیین و اعلام و مجمع عمومی مؤسسان تشکیل می‌دهند. مجمع عمومی مؤسس پس از رسیدگی و احراز پذیره‌نویسی تمام سهام شرکت و تأدیه مبالغ لازم و شور دربارهٔ اساسنامهٔ شرکت و تصویب آن، نخستین مدیران و بازرس یا بازرسان شرکت را انتخاب می‌کند. اساسنامه‌ای که به تصویب مجمع عمومی مؤسس رسیده به ضمیمهٔ صورتجلسهٔ مجمع و اعلامیهٔ قبولی مدیران و بازرسان جهت ثبت شرکت به مرجع ثبت شرکت‌ها تسلیم و به این ترتیب شرکت سهامی عام تشکیل می‌شود.

www.SID.ir

Archive of SID

مدل عملیاتی اوراق جعاله؛ نوع سوم

www.SID.ir

Archive of SID

گردش مالی و رابطه‌های حقوقی اوراق جعاله؛ نوع سوم

مرحله نخست

۱. سازمان میراث فرهنگی با انتخاب مؤسسه مالی (واسط) آمادگی خود را برای انجام طرح به واسط اعلام و واسط را وکیل خود قرار می‌دهد؛

۲. واسط با انجام مطالعه‌های اولیه و تهیه امیدنامه، مجوز لازم از مؤسسه رتبه‌بندی اعتبار دریافت می‌کند؛

۳. شرکت واسط با موافقت سازمان بورس و اوراق بهادار، مؤسسه امین را جهت نظارت و کنترل انتخاب می‌کند؛

٤. واسط، اوراق جعاله را منتشر کرده، جهت واگذاری در اختیار شرکت تأمین سرمایه می‌گذارد؛

۵ و٦ و۷. شرکت تأمین سرمایه با واگذاری اوراق به سرمایه‌گذاران، وجوه آنان را جمع‌آوری کرده، در اختیار واسط قرار می‌دهد؛

۸. شرکت واسط با پیمانکار وارد قرارداد جعاله می‌شود و به تدریج با انجام هر مرحله از طرح، جعل مشخص شده را به وی پرداخت می‌کند؛

۹. پیمانکار با اتمام طرح آن را در اختیار سازمان میراث فرهنگی قرار می‌دهد؛

۱۰. شرکت واسط با همکاری سازمان میراث فرهنگی طرح را جهت تبدیل به شرکت سهامی ارزش‌گذاری می‌کنند؛

۱۱. شرکت تأمین سرمایه با دریافت حق‌الزحمه خود، واسط، مؤسسه رتبه‌بندی اعتبار و مؤسسه امین، مطابق مرحله دوم، سهام را در اختیار سرمایه‌گذاران قرار می‌دهد.

مرحله دوم

۱. سازمان میراث فرهنگی در جایگاه مؤسس شرکت سهامی در حسابی به نام «شرکت در شرف تأسیس» نزد یکی از بانک‌ها مبلغی به‌صورت سپرده قرار می‌دهد؛

۲. سازمان میراث فرهنگی مدارک لازم شامل اظهارنامه، طرح اساسنامه و طرح اعلامیهٔ پذیره‌نویسی سهام را جهت ثبت شرکت به ادارهٔ ثبت شرکت‌ها ارایه می‌کند؛

۳. مرجع ثبت شرکت‌ها پس از مطالعهٔ اظهارنامه و ضمایم آن و تطبیق مندرج‌های آن با قانون، اجازهٔ انتشار اعلامیه پذیره‌نویسی را صادر می‌کند؛

www.SID.ir

Archive of SID

٤. سازمان میراث فرهنگی با ارایه مجوز پذیره‌نویسی به بانک درخواست خود را مبنی بر انجام عملیات تبدیل اوراق جعاله سرمایه‌گذاران به سهام به‌وسیله بانک، ارایه می‌کند.*

۵. پس از بررسی و موافقت بانک با انجام پذیره‌نویسی و تبدیل اوراق جعاله به سهام، صاحبان اوراق ظرف مدتی که در اعلامیه پذیره‌نویسی معین شده است به بانک مراجعه کرده با ارایه اوراق خود، معادل آن سهام دریافت می‌کنند؛

٦. پس از اتمام فرآیند پذیره‌نویسی که تمام سرمایه شرکت به‌صورت صحیح متعهد خواهد شد، مجمع عمومی مؤسسان تشکیل می‌شود؛

۷. مجمع عمومی مؤسسان پس از رسیدگی و احراز پذیره‌نویسی تمام سهام شرکت و تأدیه مبالغ لازم و شور دربارهٔ اساسنامهٔ شرکت و تصویب آن، نخستین مدیران و بازرس یا بازرسان شرکت را انتخاب می‌کند.

سرانجام اساسنامه‌ای که به تصویب مجمع عمومی مؤسسان رسیده به ضمیمهٔ صورتجلسهٔ مجمع و اعلامیهٔ قبولی مدیران و بازرسان جهت ثبت شرکت به مرجع ثبت شرکت‌ها تسلیم و به این ترتیب شرکت سهامی عام تشکیل می‌شود.

مرحله سوم

شرکت سهامی عام پس از تأسیس، فعالیت خود را آغاز می‌کند و از محل عایدات شرکت سود سهام را سالانه یا شش‌ماهه یا ... به صاحبان سهام (صاحبان اوراق جعاله سابق) پرداخت می‌کند.

مزایای اوراق جعاله

تامین مالی از راه انتشار اوراق جعاله نسبت به روش‌های موجود مزیت‌های ذیل را دارد:

أ. اوراق جعاله منابع مالی مورد نیاز سازمان میراث فرهنگی را بدون اینکه میزان نقدینگی جامعه را افزایش دهد، فراهم می‌کند؛

ب. تأمین مالی با انتشار اوراق جعاله، هزینه دولت را نسبت به دیگر روش‌ها مانند: استقراض خارجی و یا استقراض از بانک مرکزی کاهش می‌دهد؛

---

*. مؤسسان تعداد سهامی که در ازای یک ورقه جعاله باید پرداخت شود را تعیین و به بانک اعلام می‌کنند تا بانک براساس آن به صاحبان اوراق جعاله سهام پرداخت کند.

www.SID.ir

Archive of SID

ج. همه انواع اوراق جعاله به‌ویژه نوع سوم اوراق جعاله با فراهم‌کردن امکان تبدیل دارایی‌ها به سهام به توسعه بازار سرمایه کمک می‌کند؛
د. چنانکه برای دادوستد اوراق جعاله، شرایط مناسب در بازار ثانویه فراهم شود، ابزار مالی جدیدی با قابلیت نقدشوندگی بالا وارد بازار سرمایه می‌شود.

بازار ثانویه و بازده اوراق جعاله

دارنده اوراق بهادار جعاله، می‌تواند این اوراق را نگه دارد و از سود پرداختی آن بهره ببرد یا هر زمانی که خواست، در بازار ثانویه بفروشد و از نقدینگی حاصل استفاده کند. قیمت اوراق جعاله افزون بر اینکه وابسته به میزان درآمد حاصل از طرح انجام‌شده دارد (به‌طور مثال، درآمد هتل یا مجتمع تفریحی ساخته شده)، به چگونگی هزینه‌شدن سرمایه حاصل از پذیره‌نویسی اوراق نیز وابسته است. به‌طور مثال، اگر زمین هتل یا مجتمع تفریحی نیز با سرمایه حاصل از پذیره‌نویسی خریداری شده باشد؛ قیمت اوراق تابع تغییرهای قیمت آن زمین نیز خواهد بود. بنابراین قیمت اوراق جعاله در بازار ثانویه بستگی به چگونگی هزینه‌شدن سرمایه پذیره‌نویسی شده دارد و هرگونه افزایش ارزش در موردهایی که با هزینه سرمایه جمع‌آوری شده پدید آمده، در قیمت تأثیر خواهد داشت. بنابراین در هر زمان از سال می‌توان قیمت اوراق را با توجه درآمدهای طرح و دیگر عامل‌ها، مشخص کرد.

فقه اوراق جعاله

در بازار اولیه و ثانویه انواع سه‌گانه اوراق جعاله چند معامله صورت می‌گیرد که برخی مشترک و برخی مختص نوع خاصی از اوراق جعاله هستند. به‌صورت اجمال می‌توان گفت که تمام معامله‌ها براساس فقه امامیه صحیح یا قابل تصحیح است. معامله‌های اصلی انواع اوراق جعاله و توجیه فقهی آنها به شرح ذیل است:
۱. اصل تأسیس شرکت واسط (ناشر اوراق جعاله) می‌تواند در قالب شرکت سهامی خاص یا عام و با مجوز سازمان بورس و اوراق بهادار تشکیل شود که از جهت فقهی مانند شرکت‌های سهامی تابع عقد شرکت خواهد بود؛
۲. واگذاری اوراق جعاله و گرفتن وجوه آنها از متقاضیان اوراق در قالب قرارداد وکالت

www.SID.ir

Archive of SID

خواهد بود. به این معنا که متقاضیان اوراق با اعطای وجوه و گرفتن اوراق جعاله، به واسط وکالت می‌دهند وجوه آنان را به‌صورت مشاع به‌عنوان جعل برای انجام عملیات ساخت یا تعمیر در اختیار پیمانکار بگذارد؛

۳. مدیریت فرایند انتشار اوراق جعاله و دریافت وجوه سرمایه‌گذاران، انعقاد قرارداد جعاله با پیمانکار، پرداخت جعل پیمانکار به‌صورت مرحله‌ای، تحویل طرح به سازمان میراث فرهنگی و دریافت جعل از سازمان به‌صورت مرحله‌ای در نوع اول و دوم و دریافت سهام دارایی در نوع سوم، انجام عملیات حسابداری و تقسیم منافع حاصله بین صاحبان اوراق جعاله به‌وسیله شرکت تأمین سرمایه همه از شئونات وکیل خواهد بود و واسط می‌تواند در برابر ارایه این خدمات درصدی از عواید طرح را به‌صورت حق الوکاله بردارد؛

٤. در اوراق جعاله نوع دوم، بعد از اتمام طرح و تحویل آن به سازمان میراث فرهنگی، سازمان می‌تواند طرح (هتل، مهمان‌سرا و ...) را براساس قرارداد فروش اقساطی یا اجاره به شرط تملیک به بخش خصوصی واگذارد اگر واگذاری طرح به بخش خصوصی در قالب قراردادهای فروش اقساطی یا اجاره به شرط تملیک از نوع اجاره‌ای به شرط فعل تملیک باشد به این معنا که موجر در پایان مدت اجاره به مقتضای شرط، عین مستأجره را طبق توافق به‌صورت مجانی یا در برابر مبلغ معین به مستأجر تملیک کند، از نظر فقهی و حقوقی (قانون عملیات بانکی بدون ربا) صحیح است، اما اگر از نوع شرط نتیجه باشد به این معنا که در پایان مدت اجاره، عین مستأجره به‌صورت خود به خود به ملکیت مستأجر درآید از نظر فقهی محل اختلاف بوده و اکثر فقیهان قبول ندارند (مرکز تحقیقات فقهی قوه قضائیه،۱۳۸۱: ۲۹ ـ ۲۷)؛

۵. در اوراق جعاله نوع سوم، شرکت واسط با همکاری سازمان میراث فرهنگی با ارزش‌گذاری کل طرح و تبدیل آن به سهام در قالب شرکت سهامی، اوراق جعاله سرمایه‌گذاران را با سهام جایگزین می‌کند. در این حالت گرچه از نظر حقوقی شکل اوراق صاحبان سرمایه از اوراق جعاله به اوراق سهام تغییر می‌یابد اما از نظر فقهی پدیده جدیدی رخ نمی‌دهد چرا که پیش از آن نیز صاحبان اوراق جعاله، مالک مشاع دارایی بودند و اکنون نیز هستند. به تبع مالکیت مشاع عواید طرح نیز سالیانه به سهامداران پرداخت می‌شود؛

٦. فروش نوع اول و دوم اوراق جعاله در بازار ثانوی، از باب فروش سهم‌الشرکه فرد از

www.SID.ir

Archive of SID

جعل طرح مربوطه است که از جهت فقهی به‌صورت بیع دین بوده و به باور مشهور فقیهان امامیه صحیح است و مطابق قوانین مدنی ایران نیز صحیح است (موسویان، ۱۳۸٦: ۲۰٤). قیمت فروش اوراق جعاله در بازار ثانویه می‌تواند با توافق و رضایت طرفین یا براساس سازوکار عرضه و تقاضای بازار تعیین شود، بعد از معامله، صاحب جدید اوراق در تمام مسایل حقوقی جانشین صاحب پیشین اوراق خواهد بود؛

۷. فروش نوع سوم اوراق جعاله در بازار ثانوی، از باب فروش سهم‌الشرکه فرد از خود طرح مربوطه است که از جهت فقهی به‌صورت بیع سهم مشاع دارایی فیزیکی بوده و به باور همه فقیهان امامیه صحیح است و قیمت فروش آن می‌تواند با توافق و رضایت طرفین یا براساس سازوکار عرضه و تقاضای بازار تعیین شود، بعد از معامله، صاحب جدید اوراق در تمام مسایل حقوقی جانشین صاحب پیشین اوراق و مالک مشاع دارایی خواهد بود؛

۸. چنانکه در بررسی فقهی قرارداد جعاله گذشت، این قرارداد قراردادی جایز است و هر یک از طرفین قرارداد هر زمان که بخواهند می‌توانند با رعایت مقررات جعاله که در احکام جعاله گذشت قرارداد را فسخ کنند. حال با توجه به اینکه در این اوراق، قرارداد جعاله، قرارداد محوری شمرده می‌شود، چنانکه درباره فسخ آن نگرانی وجود داشته باشد، باید ضمن عقد لازمی طرفین قرارداد یا یکی از آنها که محل نگرانی است حق فسخ خود را اسقاط کند؛

۹. نتیجه نهایی از نظر فقهی اینکه افزون بر قرارداد محوری جعاله، تمام معامله‌های به‌کار رفته در بازار اولیه اوراق جعاله مورد اتفاق فقیهان است و نسبت به معامله‌های بازار ثانویه اوراق نیز غیر از معامله خرید و فروش دین که با نظر مشهور فقیهان و قوانین مدنی ایران مطابق است، دیگر قراردادها مورد اتفاق فقیهان است. بنابراین در طراحی این اوراق با مشکل فقهی خاصی روبه‌رو نخواهیم بود.

بررسی اقتصادی اوراق جعاله

اوراق جعاله نیز مانند دیگر ابزارهای مالی افزون بر جهت فقهی و طراحی مالی، باید از جنبه‌های اقتصادی، حسابداری، امور مالیاتی و مدیریت ریسک مطالعه شود، در این قسمت در حد گنجایش مقاله، به بررسی برخی بُعدهای اقتصادی آن می‌پردازیم.

www.SID.ir

Archive of SID

از دید معیارهای اقتصاد خرد

اوراق جعاله از نوع ابزارهای مالی انتفاعی است. با توجه بـه ماهیـت قـرارداد جعاله، مؤسسه مالی ناشر اوراق (واسط) می‌تواند چنان برنامه‌ریزی کند که برای هر سال مالی، نرخ بازدهی معین (در نوع اول و دوم) یا انتظاری (در نوع سوم) برای صاحبان اوراق بپردازد. در نتیجه این اوراق هم در بخش ابزارهای مالی با بازدهی معین قرار می‌گیرند که می‌توانند هدف‌ها و سلیقه‌های آن گروه از صاحبان وجـوه که به دنبال سود معین و بدون ریـسک هـستند را پوشـش دهنـد و هـم در بخـش ابزارهای مالی با بازدهی انتظاری قرار می‌گیرند و می‌توانند هدف‌ها و سلیقه‌های آن گروه از سرمایه‌گذاران که حاضر هستند برای رسیدن به سود انتظاری بالاتر متحمل ریسک شود را پوشش می‌دهد. بنابراین نسبت به اوراق مشارکت که فقط برای افراد ریسک‌پذیر مناسب است و نسبت به اوراق اجاره که فقط برای افراد ریسک‌گریـز مناسب است، برتری دارد.

با توجه به بازار ثانویه، این اوراق قدرت نقدشوندگی خواهند داشت و با توجه به بازدهی معین نوع اول و دوم آنها به نظر می‌رسد درجه نقدشوندگی آنها بیشتر از نوع سوم و اوراق سهام عادی باشد. البته درجه نقدشوندگی همه کمتـر از سـپرده بانکی خواهد بود.

در صورت وجود بازار سرمایه فعال و وجود مؤسسه‌های مالی متنوع و متعـدد ناشر اوراق جعاله و وجود انواع اوراق با سررسیدها و مبلغ‌های گوناگون، به نظـر می‌رسد این اوراق به تدریج به سمت کارایی بالاتر حرکت کرده، بتوانند بـا دیگـر ابزارهای مالی رقابت کنند.

از دید معیارهای اقتصاد کلان

از آنجا که اوراق جعاله، ابزار مناسبی برای جذب نقدینگی در دست مردم و هدایت آنها بـه سمت نیازهای بنگاه‌های اقتصادی و طرح‌های عمرانی دولت از جمله سازمان میـراث فرهنگـی است. بنابراین ابزار مناسبی برای رشد و توسعه اقتصادی و فرهنگی شمرده می‌شوند.

اگر بازار اولیه و ثانویه اوراق جعاله به‌صورت رقابتی و سالم اداره شود و نرخ بازدهی

www.SID.ir

Archive of SID

اوراق به سمت نرخ متوسط بازدهی سرمایه در بخش واقعی اقتصاد حرکت کند، انتظار می‌رود اوراق جعاله ابزار مناسبی برای توزیع عادلانه ارزش افزوده بین عامل‌های تولید (سرمایه و نیروی انسانی) باشند، وگرنه انتظار می‌رود به جهت قدرت چانه‌زنی بالای عامل سرمایه، نرخ بازده اوراق بیشتر از سهم واقعی آنها از ارزش افزوده باشد و در بلندمدت، توزیع منافع به نفع عامل سرمایه سوق پیدا کند.

دولت و مؤسسه‌های وابسته به دولت مانند سازمان میراث فرهنگی می‌توانند با اوراق جعاله، نقدینگی بخش خصوصی را به سمت تأمین مالی طرح‌های عمرانی سوق دهند. در نتیجه اوراق جعاله ابزار مناسبی برای سیاست‌های مالی دولت و از جهت آثار تورمی، خیلی بهتر از روش‌هایی مانند استقراض از بانک مرکزی یا استقراض خارجی جواب می‌دهد.

در صورت گسترش قابل توجه اوراق جعاله و شکل‌گیری بازار ثانویه منسجم برای آنها، بانک مرکزی می‌تواند در موقع نیاز با ورود به این بازار و خرید و فروش اوراق جعاله، روی حجم نقدینگی و نرخ بازدهی اوراق اثر گذارد. به این بیان که در شرایطی که اقتصاد از رکود رنج می‌برد و با کمبود نقدینگی روبه‌رو است؛ با خرید بخشی از این اوراق به تزریق پول به جامعه اقدام کرده، حجم نقدینگی را افزایش می‌دهد. زمانی هم که اقتصاد دچار تورم شده و با مازاد نقدینگی روبه‌رو است با فروش اوراق جعاله به جمع‌آوری نقدینگی مازاد از جامعه اقدام می‌کند. بنابراین اوراق جعاله برای عملیات بازار باز و ابزار سیاست پولی نیز کارایی دارند.

در مجموع می‌توان گفت با توجه به معیارهای اقتصادی، اوراق جعاله می‌تواند ابزار مناسبی برای بازار سرمایه در کشورهای اسلامی باشد.

مشکلات و موانع

در کشور جمهوری اسلامی ایران مانع‌های فراوانی برای انتشار اوراق بهادار اسلامی وجود دارد. برخی از این مانع‌ها درباره انتشار و کارامد بودن اوراق بهادار اسلامی جعاله نیز صدق می‌کند:

www.SID.ir

Archive of SID

أ. مؤسسه‌ها، سازمان‌ها یا نهادهایی که بتوانند در این فرایند به سرمایه‌گذاران و منتشرکنندگان اوراق جعاله کمک کنند، کم هستند و برخی هنوز شکل نگرفته‌اند؛
ب. بسیاری از سرمایه‌گذاران خرد و کلان با بورس اوراق بهادار آشنایی ندارند یا اینکه آشنایی آنها اندک است و حاضر نیستند برای بلندمدت تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی کنند. جدید بودن اوراق بهادار اسلامی جعاله بر شدت اثر این مانع می‌افزاید؛
ج. درباره بحث‌های مربوط به قوانین و مقررات برخی از حوزه‌های مرتبط با این امر، مانند میزان مالیاتی که به افراد تعلق می‌گیرد، ابهام وجود دارد و این ابهام‌ها از عامل‌های کاهنده سرمایه‌گذاری در این بخش خواهد بود.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

نتیجه نهایی اینکه با توجه به کاربردهای عملی، آثار و نتیجه‌های اقتصادی اوراق جعاله، این اوراق می‌توانند ابزاری مناسب برای تامین مالی صنعت گردشگری بوده و باعث رونق بازار سرمایه در کشور ایران اسلامی باشد. البته برای رسیدن به این منظور باید تدبیرهای لازم علمی و اجرایی فراهم شود، در این جهت پیشنهادهای ذیل ارایه می‌شود:

أ. مناسب است بُعدهای حسابداری، مالیاتی، قیمت‌گذاری و مدیریت ریسک اوراق جعاله بررسی شود؛
ب. برای ارتقای سطح بازار سرمایه و تبدیل آن به سوپر مارکتی از ابزارهای مالی، لازم است نهادهای مسؤول با بررسی بُعدهای گوناگون، مقدمه‌های تصویب قانون جامع اوراق بهادار اسلامی را فراهم کنند تا زمینه برای انواع نوع‌آوری در این‌باره فراهم شود؛
ج. برای پدیدساختن فضای رقابتی بین ابزارهای پولی و مالی لازم است درباره قوانین موجود بازنگری شده یا تمام ابزارها مانند، سپرده‌های بانکی و اوراق مشارکت، از مالیات معاف باشند یا همگی مشمول مالیاتی متناسب شود.

www.SID.ir

Archive of SID

منابع و مآخذ

أ. فارسی و عربی

۱. ابن‌منظور، محمد ابن مکرم، ۱٤۰۵ق، *لسان‌العرب*، بیروت: نشر ادب حوزه.

۲. اصلانی، ارسلان، ۱۳۷۹ش، *ارزیابی راهکارهای تأمین مالی صنعت توریسم با تأکید بر ساخت هتل از راه قراردادهای خارجی*، تهران: پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام.

۳. بنی‌هاشمی‌خمینی، سیدمحمدحسن، ۱۳۷۸ش، *توضیح المسائل مراجع عظام*، ۲، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به مدرسین حوزهٔ علمیهٔ قم.

٤. حلی، ابوالقاسم، ۱٤۰۳ق، *شرایع‌الإسلام فی مسایل الحلال و الحرام*، بیروت: دار الأضواء.

۵. دخیلی‌کهنمویی، جواد، ۱۳۸۲ش، *بررسی راهکارهای توسعه توریسم در آذربایجان شرقی*، تبریز: پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تبریز.

٦. راه‌چمنی، احمد، ۱۳۸۳ش، *بررسی وضعیت بازاریابی توریسم و ارتقاء آن در ایران*، تهران: پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام.

۷. رمضانی‌دارابی، عیسی، بی‌تا، *بررسی تطبیقی بازتاب‌های سیاست‌های جذب توریسم در قبل و بعد از انقلاب اسلامی (مورد بابلسر)*، تهران: پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.

۸. زمردی، علی، ۱۳۸٦ش، *امکان‌سنجی طراحی گردشگری الکترونیکی در جمهوری اسلامی ایران*، تهران: پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام.

۹. شجاعی، منوچهر و نوری، نورالدین، ۱۳۸٦ش، «بررسی سیاست‌های دولت در صنعت گردشگری و ارایه الگوی توسعه پایدار صنعت گردشگری کشور»، بی‌جا: *دانش مدیریت*، ش ۷۸.

۱۰. عاملی، محمد بن مکی (شهید اول)، ۱۳۷۳ش، *ترجمه و توضیح لمعه*، ۲، سیدعلی حسینی، قم: مؤسسه انتشارات دارالعلم، اول.

۱۱. عمید، حسن، ۱۳٦۳ش، *فرهنگ فارسی عمید*، تهران: امیرکبیر.

۱۲. فلاح‌شمس، میرفیض و رشنو، مهدی، ۱۳۸۷ش، «ریسک در اوراق و مصون‌سازی آن، *مجموعه مقالات نوزدهمین همایش بانکداری اسلامی*، تهران: مؤسسه عالی بانکداری اسلامی.

۱۳. کاتوزیان، ناصر، ۱۳۷۸ش، *حقوق مدنی (عقود معین)*، تهران: انتشار.

۱٤. کاظمی، مهدی، ۱۳۸۵ش، *مدیریت گردشگری*، تهران: سمت، اول.

www.SID.ir

Archive of SID

۱۵. کوشش‌تبار، محسن، ۱۳۸۳ش، *بررسی موانع اقتصادی موجود در مسیر توسعه صنعت گردشگری ایران*، تهران: پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق علیه السلام.
۱۶. مرکز تحقیقات فقهی قوه قضائیه، ۱۳۸۱ش، *مجموعه آرای فقهی قضایی*، قم: معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضائیه.
۱۷. موسویان، سیدعباس، ۱۳۸۶ش (الف)، *ابزارهای مالی اسلامی (صکوک)*، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۱۸. ـــــــــ ۱۳۸۶ش (ب)، «صکوک مزارعه و مساقات ابزار مالی مناسب برای توسعه بخش کشاورزی ایران»، *مجله اقتصاد اسلامی*، شماره ۲۶.
۱۹. ـــــــــ ۱۳۸۶ش (ج)، *فرهنگ فقهی و حقوقی معاملات*، تهران: پژوهشکده پولی و بانکی.
۲۰. موسوی‌خمینی، سیدروح‌الله، ۱۳۶۳ش، *تحریرالوسیله*، قم: نشر اسلامی.
۲۱. ـــــــــ ۱۴۱۶ق، *تحریر الوسیله*، قم: جامعه مدرسین حوزهٔ علمیهٔ قم.
۲۲. ناصری، سیدمسعود، ۱۳۷۵ش، *شناسایی موانع مؤثر توسعه صنعت توریسم ایران و طراحی الگوی تبیینی برای گسترش جذب توریست*، تهران: پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.
۲۳. نجفی، محمدحسن، ۱۳۶۷ش، *جواهر الکلام*، بیروت: دار الکتب الإسلامیه.
۲۴. نیکفر، مهدی، ۱۳۷۱ش، *قانون مدنی در آرا دیوان عالی کشور*، تهران: انتشارات کیهان، اول.
۲۵. یوسفی‌پور، غلامرضا، ۱۳۷۹ش، *نقش صنعت گردشگری در توسعه اقتصادی ایران و راه‌های گسترش آن*، تهران: پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق علیه السلام.

ب. انگلیسی

1. Syndrome in the Caribean, The Professional Geographer, Vol. 57, No. 1.
2. Thomas R., Pigozzi B. and Sambrook R, 2005, *Tourist Carrying Capacity Measures*: Crowding.
3. WTO, 2004a, http://www. Answers. com/ tourism&r =67.
4. WTO, 2004b, http://www.world _ tourism.org/facts/menus.html.
5. WTO, 2005a, Cultural Tourism and Poverty Alleviation: The Asia Pacific Perspective, Vol. 1, No. 1.
6. WTO, 2005b, ttp://www.worldtourism.org/newsroom/Release/2005/July, 16 __WTO.

www.SID.ir

Archive of SID

www.SID.ir

Archive of SID

صفحه خالی

www.SID.ir

Archive of SID

رهیافت‌های تلفیقی در طراحی رشته اقتصاد اسلامی

عادل پیغامی*

تاریخ دریافت: ۱۳۸۷/۱۱/۷ تاریخ تأیید: ۱۳۸۸/۵/۱

چکیده

فلسفه آموزش و رویکردهای برنامه‌ریزی درسی در گذشته فقط به انتقال مجموعه‌ای از دانش سازمان‌یافته یا پدیدساختن و ارتقای نظام ارزشی حاکم بر رفتارهای فرد و جامعه محدود می‌شد. به‌صورتی که طی چندین قرن اغلب رشته‌های علمی از جمله اقتصاد، برنامه‌های درسی تخصصی و تک‌رشته‌ای، قابل مطالعه بود. اما امروزه روش‌های جدیدی مورد استفاده قرار گرفته که در آنها، نیازهای دنیای جدید در فراسوی ساختار یک‌سویه‌نگر رشته‌های تخصصی جست‌وجو شده و جزئی‌نگری و تقسیم علوم رایج دهه‌های اخیر، مورد نقد واقع می‌شود. این جریان که در حوزه طراحی برنامه‌های درسی، در رویکردهای به اصلاح غیررشته‌ای یا تلفیقی تجلی یافته‌اند را می‌توان در انواع رویکرد درون‌رشته‌ای موازی، رویکرد میان‌رشته‌ای، رویکرد چندرشته‌ای، رویکرد چندرشته‌ای متقاطع، رویکرد چندرشته‌ای متکثر و رویکرد فرارشته‌ای (در سه نوع افقی، قائم و مورب) گونه‌شناسی کرد.

حال با توجه به این که دانش اقتصاد اسلامی، دانشی تلفیقی از دو حوزه معرفتی علوم اقتصادی و علوم اسلامی است؛ طراحی‌های آموزشی و برنامه‌های درسی این رشته نمی‌تواند

*. عضو هیئت‌علمی دانشکده معارف اسلامی و اقتصاد. Email: paighmi@isu.ac.ir.

www.SID.ir

Archive of SID

فارغ از ادبیات پیش‌گفته باشد و بی‌اشک بهره‌مندی از ظرفیت‌ها و یافته‌های علمی و تجربه‌های آموزشی این رویکردها، می‌تواند سرعت تحول و نوآوری در برنامه‌های آموزشی و سرمایه‌های انسانی آن را مضاعف کرده و توانمندی و کارامدی این دانش را در مقابله با مسایل ارتقا دهد.

در مقاله حاضر، در پی آن هستیم تا ضمن معرفی این رهیافت‌ها، با طراحی نمونه‌هایی، امکان عملی استفاده از رهیافت‌های تلفیقی در برنامه‌های درسی و گرایش‌های مقاطع تکمیلی رشته اقتصاد اسلامی را نشان دهیم.

واژگان کلیدی: *اقتصاد اسلامی، برنامه‌ریزی درسی، برنامه درسی تلفیقی، رویکردهای غیررشته‌ای.*

طبقه‌بندی JEL: A12، A22 ، A23، Z12 .

مقدمه

فلسفه آموزش در گذشته فقط به انتقال مجموعه‌ای از یک دانش سازمان‌یافته یا پدیدساختن و ارتقای نظام ارزشی حاکم بر رفتارهای فرد و جامعه محدود می‌شد که این مهم در چارچوب و برنامه‌ای برآمده از یک نظام رشته‌ای با ساختاری مشخص و زنجیره‌ای نهادینه از مفهوم‌ها، روش‌ها و گام‌های آموزشی، عملی می‌شد.

اما امروزه فلسفه آموزش به بیش از آنچه در گذشته بود توسعه یافته است و رویکردهای جدیدی مورد استفاده قرار گرفته که در آنها اهمیت اصلی به شخص انسان و مسایل برآمده از شأن‌های فردی و اجتماعی آن، داده می‌شود نه به راهی که وی طی می‌کند. دراین برنامه‌ها، واقعیت‌ها و نیازهای دنیای جدید در فراسوی ساختار یک‌سویه‌نگر رشته‌های تخصصی جست‌وجو شده و جزئی‌نگری و محدودیت‌های تخصصی‌شدن و تقسیم علوم مورد نقد واقع می‌شود.

از سوی دیگر، دغدغه‌های معرفتی حاکم بر فضای علمی کشور، درباره پیوند واقعی حوزه و دانشگاه و مسئله اسلامی شدن علوم انسانی و همچنین تربیت دانش‌آموختگان متعهد و آشنا به مسایل ارزشی و بومی در کشور، توجه روز افزونی را درباره برنامه‌های آموزشی و پژوهشی تلفیقی با معارف ناب اسلام و مسئله‌های بومی کشور را می‌طلبد. در این جهت به نظر می‌رسد آشنایی با نظریه‌های برنامه‌ریزی درسی و به‌ویژه رویکردهای

www.SID.ir

Archive of SID

تلفیقی و چرایی آنها برای مدیران آموزشی و برنامه‌ریزان درسی به‌ویـژه در دانـشکده‌هـا و مؤسسه‌هایی که در پی دستیابی تولید علم و نهضت نرم‌افزاری در راستای خلق دانش‌هـای بومی و اسلامی و دستیابی به مرزهای جدید و خلق بایسته‌هـای خـاص در عرصـه علـوم به‌ویژه علوم انسانی هستند؛ لازم و ضرور است که الحمدلله در سال‌های اخیـر و در قالـب برنامه‌های آموزشی و پژوهشی تلفیقی و غیررشـته‌ای بـا عنـوان کلـی «رویکردهـای میـان رشته‌ای» بیشتر مورد توجه و تاکید دست‌اندرکاران امر قرار گرفته است.

شایان ذکر است در ادبیات نوپای برنامه درسی تلفیقی که در ایران وجود دارد، به‌طـور عمده اصطلاح «میان‌رشته‌ای» معادل همه رویکردهای غیررشته‌ای و تلفیقی به‌کار می‌رود که چندان مقرون به دقت و صحت نیست و در ادامه این نوشته خواهیم دید کـه رویکردهـای میان‌رشته‌ای یکی از حالت‌های متصور برای برنامه‌نویسی تلفیقی است.

در نوشتار حاضر به اختصار و ایجـاز تمـام، بـه معرفـی اجمـالی رویکردهـای تلفیقـی پرداخته و با طراحی نمونه‌هایی کاربردی، امکان و دلالت‌های عملی استفاده از رهیافت‌های تلفیقی را در طراحی برنامه‌های درسی و گرایش‌های مقاطع تکمیلی رشته اقتـصاد اسـلامی نشان می‌دهیم. همچنین حسب توجـه بـه مقولـه برنامـه‌ریـزی درسـی تلفیقـی در ادبیـات اقتصادانان مسلمان داخل و خارج کشور، حسب توجه به کاربرد این رویکردهـا در حـوزه برنامه‌های اقتصاد در ادبیات متخصصان برنامـه‌ریـزی درسـی داخـل و حـسب طراحـی و پیشنهاد برنامه‌های درسی اقتصاد اسلامی در بین متخصصان برنامه‌ریزی درسـی و آمـوزش اقتصاد در دنیا، حسب اطلاع نگارنده فاقد پیشینه و سابقه تحقیق است.

چرایی رویکرد تلفیق

عامل‌ها و بستر موثر در ظهور رویکردهای تلفیقی و عنایت به نظام‌های غیررشـته‌ای را می‌توان در موردهای ذیل خلاصه کرد:

أ. انسان و پدیده‌های انسانی ذاتاً واجد پیچیدگی، صورت‌های متعدد و گوناگون هستند. این تکثر و پیچیدگی و بُعدهای گوناگون آن، به همراه تعدد و تکثر رهیافت‌ها، روش‌هـا و بُعدهایی که می‌توان آنها را در بررسی از واقعیت‌های فیزیکی یا انسانی مـورد توجـه قـرار

www.SID.ir

Archive of SID

داد. از سوی دیگر، لازمه منطقی رشد و پیشرفت در علوم که به انقسام موضوعی و روشی در علوم انجامیده، باعث می‌شود که دانش سازمان‌یافته (دیسیپلین)* و مرزبندی شده یا علوم متعارف نتوانند به خوبی بر بُعدهای گوناگون واقعیت، منطبق شده و الگو و آئینه‌ای گویا و شناسنده از آن باشند. بنابراین برنامه‌ریزان و طراحان آموزشی با تفطن بر این موضوع به تلفیق رشته‌ها و معارف بشری دست می‌زنند تا در عرصه علم و فناوری یافته‌های جدیدی را کسب کرده و به یک‌سری مسایل جدید، و چندوجهی، پاسخ‌های درخور یابند؛

ب. رشد بیش از حد و روزافزون مرزها در علوم باعث تبعاتی شده که نیاز محیط‌های علمی و نهادهای دانشگاهی به برنامه‌های غیررشته‌ای را توجیه و تثبیت کرده است. این تبعات عبارت هستند از:

۱. دگماتیزم و فانتسیزم (Fanaticism) که به تبع تخصصی‌شدن در عرصه علوم پیدا شده است (Feiner, 2002)؛

۲. جزئی‌نگری، غیرواقع‌نگری و یکسویه‌نگری ناشی از تقطیع علم؛

۳. حاکمیت روش‌ها، مبادی انتزاعی و تجریدی فارغ یا حتی مغایر با واقعیت به‌ویژه ناشی از تحویل‌گرایی (Reductionism) مفرط موجود در پوزیتویزم؛

٤. فقدان هرگونه تعامل، تاثیر و تاثر مثبت میان رشته‌ها و حاکمیت نوعی بی‌اطلاعی و بی‌فایدگی هر یک از رشته‌ها نسبت به دیگر رشته‌ها؛

۵. عدم اطلاع و استفاده از موهبت‌های مربوط به جامعیت و سازگاری درونی علم و نادیده انگاشتن دیدگاه کل‌گرایانه و مسئله وحدت ذاتی علوم؛

٦. ضرورت افزایش کارامدی علوم و دستیابی به هدف‌های چندوجهی و متکثر؛

۷. فقدان شرایط و مقدمه‌های لازم برای انتقال علوم فراگرفته شده به موقعیت‌ها و نظام‌های گوناگون (Kockelmans, 1998).

ج. نیاز بشریت امروز به تولید علوم مطلوب و عاری از مصیبت‌ها و مشکل‌های جریان‌های دگم مدرنیته. جریان‌های موجود در این عرصه را می‌توان در سه دسته

*. هر چند واژه دیسیپلین، به مفهوم لغوی آن به «رشته» ترجمه شده است، اما به مفهوم اصطلاحی آن، معنای دانش سازمان‌یافته را داشته که در آن تاکید نه بر روش‌شناسی آن بلکه ساختار و چارچوب‌های مفهومی و نظری آن است. بنابراین در نوشتار حاضر در پاره‌ای موردها از ترجمه آن، احتراز کردم.

www.SID.ir

Archive of SID

جریان‌های مسیحی، جریان‌های پست مدرن و جریان‌های اسلامی که در پی تعریف و تبیین علوم اسلامی نوین هستند؛ خلاصه کرد؛

د. دریافت این حقیقت که نظام‌های محتوایی رشته‌ها در حقیقت و ابتدا نوعی طبقه‌بندی عملی برای دانش و موضوع‌های تحقیقی ـ پژوهشی وابسته به آن رشته شمرده می‌شد و به الزام به معنای مبنایی برای سازماندهی آموزشی نمی‌تواند مفید و ضرور واقع شود.

در مجموع، رویکردهای تلفیقی در پی این هستند که با ارایه سازماندهی خاصی از آموزش، فرصت‌هایی را برای دانش‌آموختگان فراهم سازند تا با اصول، مبادی، روش‌ها و موضوع‌های متنوع در قلمروهای متعدد آشنا شوند. البته این به معنای نفی محاسن و فایده‌های نظام‌های رشته‌ای نیست.

رویکرد رشته‌ای به علت برخورداری از آگاهی سازمان‌یافته از موضوع مورد بحث آن رشته، از راه مفهوم‌ها و الگوهای مطرح در رشته، و رشد تدریجی و انباشتی آموزش و فرایند یادگیری و یاددهی منطبق بر یک راه تعریف شده، اثر اطمینان‌بخشی بر دانش‌آموخته دارد. رویکرد رشته‌ای، دانش‌آموخته و یاددهنده را به‌طور مستقیم با ساختاری منطقی روبه‌رو می‌کند که خودبه‌خود توالی زنجیره مفهوم‌ها، پیش‌نیازهای موضوعی و روشی خاص را رعایت کرده و از راه مفهوم‌ها و الگوها، ساختارهای حقیقت را آشکار می‌کند (Smith, 2003). این خود امتیازی قابل توجه است که نباید در رویکردهای تلفیقی رقیب مورد غفلت واقع شود. در حقیقت ساختار منطقی علم بی‌فایده نیست. بلکه بحث در شیوه استفاده از آن در فرایندهای آموزشی و سرانجام مهارت‌های به‌دست آمده برای دانش‌آموخته است. بنابراین، «ساختار منطقی یک علم» و «سازماندهی مهارت‌ها» دو متغیری هستند که در یک برنامه درسی خوب همزمان باید مورد عنایت باشند و ترکیب بهینه‌ای از آنها مورد استفاده برنامه‌ریز واقع شود.

آنچه درباره چرایی کاربرد و استفاده از برنامه‌ریزی‌های تلفیقی گفته شد و دلایل پیش‌گفته و موجه در آن، به علت ترابط و تعامل فراوان حوزه‌های علوم اجتماعی با یکدیگر در برنامه‌های درسی آن رشته‌ها و به‌ویژه رشته اقتصاد، پررنگتر نیز است (Weber, 1978).

www.SID.ir

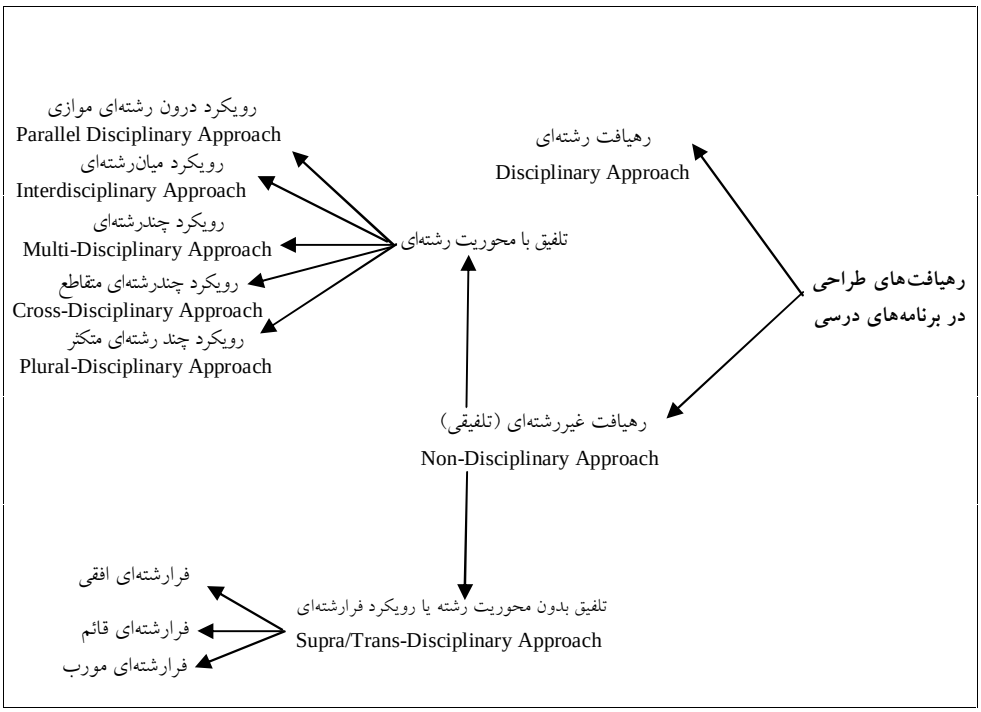
Archive of SID

انواع رویکردهای تلفیق

به‌طور کلی و براساس نمودار شماره یک، رهیافت‌های موجود در طراحی برنامه‌های درسی به حصر عقلی در دو دسته رهیافت‌های رشته‌ای (Disciplinary Approach) و رهیافت‌های غیررشته‌ای (Non-Disciplinary Approach) تقسیم‌بندی می‌شوند. رهیافت‌های غیررشته‌ای نیز خود به دو دسته رویکردهای تلفیقی با محوریت رشته و رویکرد تلفیقی بدون محوریت رشته دسته‌بندی می‌شوند.

اساس کار رهیافت‌های تلفیقی با محوریت رشته در جدول (۱) و رهیافت فرارشته‌ای که خود به سه حالت دیگر تقسیم می‌شود؛ براساس جدول (۲) تعریف و سازماندهی می‌شود.

نمودار (۱): (قورچیان، ۱۳۷٤)

در جدول (۱)، همان‌طور که مشاهده می‌شود ساختار منطقی چند حوزه علمی، از مفهوم‌ها و مبانی عام تا مفهوم‌های خاص مورد نظر بوده است و ترکیب‌ها و تلفیق‌های افقی، قائم و مورب در سطح‌های گوناگون می‌تواند حالت‌های گوناگون از برنامه‌های

www.SID.ir

Archive of SID

درسی را پدید آورد . بدیهی است سیاست حاکم بر برنامه درسی و هـدف‌هـای آموزشـی مورد نظر در تعیین نوع رشته‌ها، مفهوم‌ها و سطح‌های آنها نقش مهمی را ایفا می‌کند.

انتخاب مفهوم یا روشی خاص از یک حیطه علمی با عـدد (۱) و عـدم انتخـاب آن در برنامه با عدد (۰) نشان داده شده است. البته در مقام برنامه‌ریزی و در شکل کامـل‌تـر ایـن جدول می‌توان ابتدا درباره حیطه‌های آموزشی موجود در یک رشته نظر داد و سپس در هر حیطه نیز به انتخاب مفهوم‌ها یا روش‌ها پرداخت.

براساس این جـدول و بـا توجـه بـه نـوع حرکـت افقـی، عمـودی یـا مـورب در آن، رویکردهای پنجگانه‌ای خلق می‌شود که در ادامه به بررسی بیشتر آنها خواهیم پرداخت.

جدول (۱)

مفهوم‌ها و اصول	نظام‌های رشته‌ای							
	A	B	C	D	E	F	G	H
مفهوم‌های بسیار عام ۱ تا **n**	۱	۱	۱	۰	۱	۱	۱	۰
روش‌های بسیار عام ۱ تا **n**	۱	۱	۰	۱	۰	۱	۱	۰
مفهوم‌های به نسبت عام ۱ تا **n**	۰	۰	۰	۱	۱	۰	۱	۰
روش‌های به نسبت عام ۱ تا **n**	۱	۰	۱	۱	۰	۰		
مفهوم خاص ۱ تا **n**	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
روش خاص ۱ تا **n**	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰

حال انواع روش‌های برنامه‌ریزی تلفیقی را به اختصار معرفی می‌کنیم:

برنامه‌ریزی تلفیقی درون‌رشته‌ای موازی

برنامه درسـی «درون‌رشـته‌ای مـوازی» (Parallel Intra-Disciplinarity) کـه از آن بـه «جمع جبری» رشته‌ها نیز یاد شده اسـت، روشـی اسـت کـه در آن هـر یـک از رشـته‌هـا، مفهوم‌ها، ساختار، اصول، مبادی و روش‌های خود و همچنین ترتیب ارایه آنهـا را بـه‌طـور کامل حفظ می‌کند و در عمل فقط شاهد اجرای متوازی دو یا چند رشته با برنامه‌های مجزا و البته منطبق بر نظم منطقی هر رشته، برروی فردی واحد (در جایگاه یادگیرنده) هستیم.

البته در این رویکرد نیز مجموعه‌ای از برنامه‌هـا را در طیفـی حـاکی از میـزان تلاقی و تعامل نظام‌های رشته‌ای با هم شاهد هستیم. به‌طور مثال، در نوع ابتـدایی

www.SID.ir

Archive of SID

این روش هیچ‌گونه تلاقی و تعاملی به لحاظ موضوع، به لحاظ مبادی، مبانی یا روش بین دو حوزه معرفتی لحاظ نمی‌شود و فقط به ارایه دروس بسنده می‌شود. در نوع متعالی این رویکرد به تلاقی و تعاملی که موضوع‌ها، مبانی، مبادی یا رویکردها و روش‌های دو حوزه معرفتی با هم می‌توانند داشته باشند؛ توجه لازم صورت می‌گیرد و کوشیده می‌شود تا همگونی و سازگاری درونی برنامه و محتوای آموزشی به‌ضرورت رعایت شود.

نمونه‌ای از این نوع را می‌توان در ساختار کلی برنامه‌های آموزشی دانشگاه امام صادق علیه السلام* مشاهده کرد که حسب هدف‌های خاص آن دانشگاه در نظریه‌پردازی علوم انسانی مبتنی بر معارف وحیانی اسلام بین معارف اسلامی و رشته اقتصاد طراحی شده است. در برنامه‌های پیشنهادی جدید این دانشگاه در حوزه دروس عمومی و معارف اسلامی و همچنین رشته اقتصاد، می‌توان سطوح کامل‌تر و پیشرفته‌تری از این روش را مشاهده کرد. البته درباره برنامه‌های درسی رشته‌های دانشگاه امام صادق علیه السلام باید متذکر این مورد بود که هر چند رویکرد «درون‌رشته‌ای موازی» رویکردی ساده و به نسبت دیگر رویکردها ابتدایی و فاقد ویژگی‌های مهم تلفیقی است، اما در گام نخست، و مرحله‌ای که فاقد متن‌ها، درسنامه و محتوای آموزشی تلفیقی و همچنین استادان لازم جهت تدریس آن محتواها است، به‌ناچار از رویکرد موازی به‌صورت نخستین گام استفاده می‌کنند. شاهد این مدعا نمونه‌هایی است که در مراکز معتبر علمی دنیا در حال جریان است که در جای خود به آنها اشاره می‌شود.

محاسن

۱. از آنجا که تا به حال نظام حاکم و سنتی آموزش دانشگاهی در رشته اقتصاد، نظام غیرتلفیقی و طراحی‌های مبتنی بر رشته (Discipline Based Design) بوده و مدیران، برنامه‌ریزان و استادان خود برآمده از همین نظام هستند؛ بنابراین طراحی و اجرای این نوع

*. برخی دانشگاه‌های مهم دنیا در عرصه علوم انسانی همزمان و در موردهایی بعد از دانشگاه امام صادق علیه السلام به طراحی‌های تلفیقی مانند: فلسفه و اقتصاد در دانشگاه اراسموس، فلسفه و سیاست و اقتصاد در آکسفورد و ... پرداخته‌اند! (ر.ک: پیوست یک و دو).

www.SID.ir

Archive of SID

برنامه بسیار ساده است. چرا که در این رویکرد برنامه درسی و سرفصل‌های درسی رایج در رشته اقتصاد تغییر اساسی و ماهوی را شاهد نیست. مگر در یک متغیر معین مانند: عامل زمان ارایه دروس، سازماندهی عمودی (و نه افقی) محتوای آنها و یا سازماندهی افقی زنجیره مفهوم‌های مشترک (Feiner and Bartlett, 1992) در دو حوزه تخصصی معارف اسلامی و بحث‌های اقتصادی. بدیهی است هر چه وزن سازماندهی افقی پررنگتر شود شاهد نوع کامل‌تری از تلفیق خواهیم بود. به‌طور مثال، برنامه‌ریز باید در توالی آموزش، مفهوم‌هایی مانند: مالیات‌ها از بخش عمومی، خمس و زکات از حوزه فقه دقت لازم را به خرج دهد (سازماندهی عمودی) و در بهترین حالت در درسنامه به بررسی تطبیقی مسئله «پایه مالیاتی» در دو حوزه علمی بپردازد؛

۲. با توجه به حفظ و رعایت ساختار منطقی هر حوزه تخصصی و رعایت پیش‌نیازها و زنجیره مهفوم‌ها و روش‌شناسی حاکم در هر حوزه، فرایند یادگیری منظم است و دانش‌آموخته در هر حوزه پیشرفت علمی ملموسی را شاهد است. به‌طوری که دانش‌آموخته برنامه تلفیقی، در عرصه کار پژوهشی یا اجرایی به‌طور کامل قابل مقایسه و رقابت با دانش‌آموخته اقتصاد یا معارف اسلامی تنها است؛

۳. برنامه‌ریز از تجزیه هدف‌های کلی تلفیقی به هدف‌های جزیی معاف است. بنابراین، برنامه‌ریزی درسی و مدیریت آموزشی آسان بوده و نیازی به درسنامه‌های تلفیقی یا استادان دو رشته‌ای نیست؛

٤. محصول این برنامه، دانش‌آموختگانی است دو وجهی و مطلع از هر دو حوزه معرفتی، به‌صورتی که با اطلاع کافی از ادبیات علمی و ترمینولوژی تخصصی هر دو حوزه، می‌توانند ضمن فراهم‌آوردن امکان اجرای دیگر برنامه‌های آموزشی تلفیقی، ترجمان خوبی برای برقراری ارتباط بین عالمان اسلامی و اقتصاددانان باشند.

معایب

۱. در این روش ارتباط عمیق و موثر بین رشته‌ها پدید نمی‌آید. در حقیقت این رویکرد به‌رغم کامیابی در ارتقای همزمان و موازی هر دو دانش، از انتقال دانش و مهارت کسب‌شده به موقعیتهای متفاوت و عرصه‌های موضوعی حوزه دیگر، جز در حد اطلاعات عمومی، عاجز

www.SID.ir

Archive of SID

است. به عبارت دیگر توازی حاکم بر «برنامه درسی» و «دانش» آموخته شده، اندیشه فـرد را در سازماندهی مطالب و بررسی یک‌پارچه پدیده واحد براساس یافته‌هـا و نگـرش‌هـای برآمـده از حیطه رشته‌ها یاری نمی‌کند. موردهای ذیل مثال‌هـایی اسـت کـه از دانـش‌آموختـه ایـن روش (حسب برنامه اجرا شده و نه قابلیت‌ها و کوشش‌های فردی) انتظار نمی‌رود:

۱. فلسفه اقتصاد:

أ. بررسی تطبیقی هستی‌شناسی رایج در علم اقتصاد و ترسیم مبادی هستی‌شناختی اقتصاد اسلامی؛

ب. بررسی تطبیقی معرفت‌شناسی رایج در علم اقتصاد و ترسـیم مبـادی معرفـت‌شـناختی اقتصاد اسلامی.

۲. اخلاق و اقتصاد:

بررسی تطبیقی دلالت‌های اخلاق الاهی و اخلاق سکولار در شکل‌گیری نظام بازار؛

۳. تاریخ وقایع اقتصادی تمدن اسلامی:

بررسی رفتار تجاری مسلمانان با بلاد کفر در قرن ششم هجری با استفاده از ادبیات نظریه بازی‌ها.

٤. فقه الاقتصاد:

أ. نظریه‌پردازی و مدل‌سازی در باب‌های «معاملات بالمعنی الاعم» فقه شیعی در چارچوب نظریه آمر ـ مامور (Agent-principal theory)؛

ب. تبیین نظر فقیهان شیعی درباره مسئله عدالت (سـازمانی، سـاختاری و بـین نـسلی) در باب‌های گوناگون؛

ج. نظریه‌پردازی و مـدل‌سـازی در بـاب‌هـای «معـاملات بـالمعنی الاعـم» فقـه شـیعی در چارچوب اقتصاد اطلاعات.

۵. فلسفه اقتصادی:

أ. نظریه‌پردازی تطبیقی درباره مسئله بهره؛

ب. نظریه‌پردازی تطبیقی درباره مسئله زمان؛

ج. نظریه‌پردازی تطبیقی درباره مسئله مالکیت؛

د. نظریه‌پردازی تطبیقی درباره مسئله ریسک و نااطمینانی.

۲. جز درباره یادگیرنده‌های نخبه، خلاق، باهوش و مستعد، دانشجو رشته‌ها را بـه‌طـور جداگانه از هم فرامی‌گیرد و کلاس درس، و عنصرهای نظام آموزشی، ارتباط و تعامل لازم را با قابلیت‌ها و توانمندی‌های هر حوزه معرفتی در حوزه دیگر و به‌طور کلی در بررسی و حل مسایل زندگی واقعی برقرار نمی‌کنند.

www.SID.ir

Archive of SID

۳. مسئله تلفیق فقط به ذهن دانش‌آموخته واگذار می‌شود و عنصرهای درگیر در فرایند آموزشی، مانند: متن، برنامه درسی، چینش و زنجیره مفهوم‌ها، روش‌های آموزشی و استاد هیچ نقشی را در این‌باره بر عهده نمی‌گیرد. بنابراین، احتمال شکست و خطر نفی فلسفه آموزشی از سوی یادگیرنده، برنامه درسی را تهدید می‌کند.

٤. در عمل و در اکثر موردها، توانمندی‌ها و قابلیت‌های رشته‌ای به نفع رشته دیگر نفی می‌شود و دانش‌آموخته به یک رشته متمایل می‌گردد. به‌ویژه اینکه این خطر بالقوه با سیاست‌های آموزشی یک‌سونگر و ناظر بر یک رشته مانند اصل و فرع قرار دادن رشته‌ها و درخواست و پذیرش موضوعات یا روش‌شناسی‌های ویژه از یک رشته در پایان‌نامه‌های تحصیلی همراه شود.

۵. در این رویکرد آنچه اصالت دارد ساختار رشته‌ای است نه متعلم یا موضوع. تاکید بر ساختار حاکم بر یک رشته نیز امکان، توان و مسؤولیت تجزیه و تحلیل اقتصادی مسایل اسلامی یا تحلیل اسلامی مسایل اقتصادی و سرانجام دستیابی به مرزهای جدید از دانش تلفیقی یا اقتصاد اسلامی را تضعیف می‌کند.

دلالت کاربردی رهیافت درون‌رشته‌ای موازی در برنامه‌ریزی درسی رشته اقتصاد اسلامی

در حال حاضر کم نیستند مراکز دانشگاهی و دانشکده‌های اقتصاد دنیا، که حسب بسط و توسعه نظری که در علم اقتصاد پدید آمده است و همچنین به‌دلیل نیاز مراکز تجاری، اجرایی و سیاست‌گذاری کلان کشورها در مواجهه با مسئله‌ها و پدیده‌های چندوجهی، در پی تربیت افراد واجد چند تخصص هستند و حتی باور دارند که آموزش اقتصاد باید در فضایی از چالش‌های نظری برآمده از ترابط با دیگر علوم تدریس شود (Raveaud). در این جهت رشته‌هایی مانند: اقتصاد و مهندسی، اقتصاد و پزشکی، و به‌طور ویژه رشته‌های «فلسفه و اقتصاد»، «حقوق و اقتصاد»، «فلسفه، سیاست و اقتصاد» در بیش از یکصد مرکز دانشگاهی معتبر دنیا ارایه می‌شود. اسامی برخی از این دانشگاه‌ها در پیوست شماره یک آمده است. رشته معارف اسلامی و اقتصاد دانشگاه امام صادق﵇ نیز به‌طور دقیق از همین رویکرد برخوردار است.

www.SID.ir

Archive of SID

طراحی برنامه‌های درسی این مراکز، به‌طور دقیق منطبق بر رهیافتی موازی فقط به انتقال مفهوم‌ها و چارچوب‌های تحلیلی و روش‌شناسی‌های پژوهشی هر رشته مستقل از دیگری می‌پردازد. نمونه عملی و عینی از این رهیافت برنامه‌ریزی درسی را در جدول شماره دو، و در عنوان‌های درس‌های برنامه رشته «فلسفه، سیاست و اقتصاد» (سفارش وزارت علوم در سال ۱۳۸٦) مشاهده می‌کنید، که در تمام دانشگاه‌های دیگر مجری این رشته نیز مشابه همین عنوان‌ها با رویکرد موازی اجرا می‌شود (پیوست دو). به‌صورتی که سه دسته درس، از سه دیسیپلین مستقل از هم، بدون رابطه مفهومی یا روش‌شناختی، فقط در کنار هم، به دانشجو ارایه شده و از هیچ درس واسط، مانند: فلسفه اقتصاد یا فلسفه سیاسی استفاده نشده است.

جدول (۲): عنوان‌های درسی رشته (PPE)

فلسفه	سیاست	اقتصاد
انسان‌شناسی دینی	فلسفه اندیشه سیاسی اسلام	نظریه‌های پیشرفته اقتصاد توسعه
هستی‌شناسی دینی	مطالعه‌های ایران	فلسفه و روش‌شناسی اقتصاد
مطالعه‌های تطبیقی معرفت‌شناسی	نظریه‌های پیشرفته اداره دولت و حکومت	فلسفه و روش‌شناسی اقتصاد اسلامی
فلسفه اخلاق و نظریه‌های عدالت	مطالعه‌های تطبیقی قانون‌گذاری، اجرا و قضاوت در دولت	تجزیه و تحلیل پیشرفته مسایل اقتصادی
منطق کاربردی پیشرفته	تفکر استراتژیک و آینده‌پژوهی	روش‌های مقداری پیشرفته در اقتصاد
تاریخ فلسفه اسلام و غرب	فلسفه علم سیاست	تاریخ اندیشه‌های اقتصادی
	نظریه‌های پیشرفته روابط بین‌الملل	مطالعات تطبیقی نظام‌های اقتصادی

همان‌طور که در بخش معایب اشاره شد این رویکرد به تنهایی به تامین تمام هدف‌های برنامه‌ریزان درسی قادر نیست اما بُعدهای مثبت و محاسن این رویکرد را نیز نمی‌توان نادیده انگاشت. بنابراین، وجود ترکیب‌های درون‌رشته‌ای موازی بین اقتصاد با رشته‌های گوناگون علوم و معارف اسلامی مانند فقه، فلسفه، کلام، قرآن و حدیث، اخلاق و حتی علوم اسلامی دیگری مانند: علوم سیاسی اسلامی، جامعه‌شناسی اسلامی، روان‌شناسی اسلامی، نیاز امروزین فرایند تولید علم دینی اقتصاد اسلامی بوده و باعث می‌شود تا ظرفیت این نهادها و اعضای هیئت‌علمی و دانش‌آموختگان آنها در تحلیل معضل‌ها و حل

www.SID.ir

Archive of SID

مسئله‌های موجودی جامعه اسلامی از دید معارف حقه اسلامی را ارتقا بخشد. بهترین مثال و الگوی عملی این برنامه، را در برنامه درسی رشته معارف اسلامی و اقتصاد دانشگاه امام صادق‌علیه‌السلام می‌توان مشاهده کرد.

برنامه‌ریزی تلفیقی میان‌رشته‌ای

برنامه‌ریزی تلفیقی میان‌رشته‌ای (Inter-Disciplinarity) به‌طور اساسی، رویکردی موضوع‌محور است. در این روش، مفهوم‌ها، مبادی، موضوع‌های کلی، اصول مشترک یا به نسبت مشترک بین دو یا چند رشته مورد توجه بوده و به‌صورت آگاهانه روش، زبان و دانش سازمان‌یافته چند حیطه از دانش را در قالب یک برنامه درسی، جهت بررسی موضوع‌ها و مبادی مشترکی به‌کار می‌گیرند (Kockelmans, 1998). در عین حال، کاربردها و جلوه‌های بسیار متنوعی از موضوعی واحد از دید رشته‌های گوناگون مطرح می‌شود. بنابراین، در این سازماندهی خاص آموزشی، دانشجویان، در یک درس، هر چند به نظام رشته‌ای خاصی مقید نمی‌شوند اما موضوع‌های مهم و واحدی را از بُعدهای گوناگون و در چارچوب‌های تحلیلی و از دید روش‌شناسی چند علم، مورد مطالعه و توجه قرار می‌دهند، به‌طوری که بُعدهای گوناگون یک موضوع از جهت‌های گوناگون مورد کالبد شکافی قرار گرفته و در طرح منسجم برای دانشجو ارایه شود (Weber, 1978). این موضوع‌های طیفی از مفهوم‌های بسیار عام مشترک بین رشته‌ها تا مفهوم‌های خاص را در بر می‌گیرد.

با توجه به جدول (۱) ملاحظه می‌شود که طراحی برنامه درسی میان‌رشته‌ای را در سطح‌های گوناگونی می‌توان انجام داد. چرا که برنامه‌ها می‌توانند با توجه به رسالت و هدف‌های کلان آموزشی هر دانشگاه، فقط در محدوده مفهوم‌های بسیار عام یا مفهوم‌های خاص طراحی شود. اما در تمام این حالت‌ها، وجهه مشخص اصلی این رویکرد، حرکت افقی در جدول است.

محاسن

برنامه آموزشی با واقعیت چند وجهی و پیچیده و در عین حال منسجم، ارتباط موثری برقرار می‌کند. به لحاظ ارتباط مطالب و مواد درسی با هم و یکپارچگی و انسجام مطالب،

www.SID.ir

Archive of SID

یادگیری بهتر انجام می‌شود و در زمان دستیابی به هدف‌های متکثر و چند بُعدی، صرفه‌جویی می‌شود (Smith, 2001).

معایب

در پاره‌ای موردها، به‌ویژه اگر سطح حرکت افقی در جدول به مجموعه‌ای از مفهوم‌های خاص محدود شود؛ باعث نوعی سطحی‌نگری می‌شود که برای رسالت سازمان‌هایی که از برون‌دادهای انسانی خود ویژگی‌های اندیشه‌ور و تصمیم‌ساز را طالب هستند، چندان مناسب نیست. اما برای سطوح کارشناسی اجرایی و عملیاتی چه‌بسا مفید هم باشد.

با توجه به اینکه از یک حوزه علمی فقط چند مفهوم خاص مورد بررسی قرار می‌گیرد؛ بنابراین، فقط برای مقاصد آموزشی‌ای مفید فایده است که موضوع‌های خاص و اندکی را از زاویه‌های متعدد می‌طلبند. اما برای اطلاع از یک حیطه آموزشی، اطلاعات بسیار کمی را در بر دارد:

«تلفیق و طراحی روش‌های منحصر به فرد هر دیسیپلین با روش‌های به احتمال ناسازگار یا مغایر دیگر دیسیپلینها امری مشکل و در پاره‌ای موردها، برنامه را با ضعف طراحی و ناسازگاری درونی روبه‌رو می‌کند» (Wineburg & Grossman, 2000).

دلالت کاربردی رهیافت میان‌رشته‌ای در برنامه‌ریزی درسی رشته اقتصاد اسلامی

این رهیافت ظرفیت خوبی برای طراحی درس‌هایی جهت مطالعه همه‌جانبه یک موضوع از بُعدهای اسلامی و اقتصادی و تربیت کارگزاران متخصص اقتصاد اسلامی را دارد. به‌طور مثال، موضوع‌هایی مانند: دولت، خصوصی‌سازی، رقابت، توسعه، بازار یا مالکیت، یا حتی موضوع‌های جزئی مانند: توسعه صنعتی، توسعه کشاورزی، اعطای هدفمند یارانه‌ها و ... همزمان از دیدهای گوناگون فقهی، فلسفه اسلامی، تفسیرهای قرآنی و قول و فعل و تقریر امامان معصوم علیهم‌السلام و حتی حقوق اسلامی، سیاست اسلامی، جامعه‌شناسی اسلامی و تجربه و رفتار تاریخی مسلمانان، با بکارگیری مبادی، روش‌شناسی‌ها و روش‌های مربوط به هر دید مورد بررسی قرار می‌گیرد، فهرستی از این قبیل دروس، عبارت هستند از:

www.SID.ir

Archive of SID

جدول (۳)

اقتصاد ضمان
اقتصاد وقف
اقتصاد انفال
اقتصاد تعاون و ایثار
اقتصاد عدالت
اقتصاد زکات
اقتصاد تکافل

مثال جدول (٤)، نمونه‌ای فرضی از برنامه درسی گرایش «مطالعات توسعه اسلامی» در برنامه کارشناسی ارشد اقتصاد اسلامی با رویکرد میان‌رشته‌ای می‌تواند تلقی شود.

جدول (٤): عنوان‌های درسی گرایش کارشناسی ارشد «مطالعات توسعه اسلامی»

دروس عمومی	درس‌های عمومی مصوب تمام رشته‌ها
دروس پایه	نظریه‌های جامعه‌شناختی، کلیات حقوق، اقتصاد خرد، اقتصاد کلان، اقتصاد کشورهای در حال توسعه و ...
درس‌های میان‌رشته‌ای	نظریه‌های اقتصاد توسعه
	سیر تحول‌های توسعه اقتصادی در دنیا
	جامعه‌شناسی اسلامی توسعه
	مطالعه تطبیقی مسئله عدالت در نظریه‌های توسعه اسلام و غرب
	بُعدهای حقوقی فرایند توسعه از دید حقوق اسلامی
	بُعدهای کلامی، فلسفی و انسان‌شناختی مسئله توسعه از دیدگاه اسلام
	مبادی فلسفی و کلامی مسئله توسعه در اندیشه اسلام و غرب
	اقتصاد سیاسی کشورهای در حال توسعه مسلمان
	مبادی فقهی مسئله توسعه
	مطالعه نهادی مسئله توسعه

www.SID.ir

Archive of SID

همان‌طور که از برنامه فرضی پیش‌گفته معلوم است، طراحی برنامه‌های درسی یا گرایش‌های آموزشی میان رشته‌ای، باعث می‌شود تا دانشکده‌های اقتصاد با تربیت دانشجویان چندبُعدی، مشارکت جدی و موثری را در عرصه سیاستگذاری و ارتقای سطوح کارشناسی در مراکز اجرایی و تصمیم‌گیری کشور ایفا کنند. بدیهی است این مهم البته مستلزم خواست، تقاضا و سرمایه‌گذاری مراکز پیش‌گفته است.

برنامه‌ریزی تلفیقی چندرشته‌ای (Multi-Disciplinarity)

این رویکرد آموزشی با یک موضوع یا مسئله کلی آغاز می‌شود که همزمان از راه چند نظام رشته‌ای و اصول سازمان‌دهنده دیسیپلین‌های گوناگون، یک پدیده یا موضوع یا مسئله را بررسی می‌کند (Ault & Rutman, 1978). بنابراین از این رویکرد هم به‌صورت یک رویکرد موضوع‌محور می‌توان نام برد.

رویکرد پیش‌گفته برای آموزش موضوع‌هایی که از بُعدهای گوناگون همپوشانی دارند؛ جذابیت دارد. مشابه رهیافت میان‌رشته‌ای، اصل بر تمرکز رشته‌های گوناگون روی یک مسئله در قالب یک یا چند درس است، اما برخلاف آن، کوشش مستقیمی برای ارتباط بین آنها صورت نمی‌گیرد و مسئله یکپارچگی (Integration) دنبال نمی‌شود. به‌طور مثال، در عنوانی چون جامعه‌شناسی سیاسی کشورهای در حال توسعه، هر چند موضوع بررسی مسایل کشورهای در حال توسعه است، اما ترابط و یکپارچگی چندانی بین چارچوب‌های تحلیلی و روش‌شناختی دو دیسیپلین جامعه‌شناسی و علوم سیاسی در تحلیل موضوع، دیده نمی‌شود. از جهت تمرکز بر یک موضوع، از رویکرد موازی دور می‌شود اما هنوز مقید به چارچوب‌های نظری و روشی رشته‌ها است. از این‌رو این رویکرد به جهت شدت و میزان تلفیق، رویکردی ما بین رهیافت درون‌رشته‌ای موازی و میان‌رشته‌ای شمرده می‌شود. البته چه‌بسا بازشناسی رهیافت میان‌رشته‌ای و چندرشته‌ای از هم، فقط از عهده متخصص برنامه‌ریزی درسی تلفیقی بر آید.

ترتیب و توالی موضوع‌های طرح‌شده در این برنامه درسی را نیز عامل‌هایی مانند: سهولت بررسی، فراهم‌کردن فرصت‌های پژوهشی خاص، نیاز جامعه و ... تعیین می‌کند. بروز و ظهور این رهیافت، در برنامه‌های درسی را می‌توان در ماهیت و کیفیت متن‌های

www.SID.ir

Archive of SID

آموزشی یا محتوای تدریس استاد جست. در برنامه‌های پژوهشی، البته ظهور بیشتری دارد و تحقیق‌هایی را در بر می‌گیرد که با عناوینی چون «تحلیل فقهی و اقتصادی توسعه در کشورهای اسلامی» یا «ابعاد فقهی و اقتصادی توسعه مالزی» مطرح می‌شوند.

محاسن

افزون بر محاسنی که رویکردهای تلفیقی به‌طور عام دارند، می‌توان موارد ذیل را به محاسن برنامه‌ریزی چند رشته‌ای اضافه کرد:

أ. برقراری ارتباط بین دیسیپلین‌های گوناگون توسط استاد و دانشجو به راحتی اتفاق می‌افتد؛

ب. در مقام طراحی برنامه، کوشش کمتری را می‌طلبد؛

ج. تمام شرایط و بُعدهای یک موضوع بررسی می‌شود. در حقیقت یک پدیده یا مفهوم به‌طور جامع و در کلیت خود ارایه می‌شود. بنابراین، تمام شرایط و ویژگی‌ها و روابط مورد بررسی قرار می‌گیرند؛

د. به جهت بررسی مسئله از زاویه‌های گوناگون، تطابق و ارتباط لازم را با مسایل واقعی و زندگی دارد.

معایب

در این رویکرد ساختار درونی موضوع‌های درسی و توالی مفهوم‌ها و پیش‌نیازها به هم می‌خورد. بنابراین، در مقام برنامه‌ریزی باید دقت کرد تا حلقه‌های متوالی موضوع‌ها و مسایل به‌گونه‌ای انتخاب شوند تا این مشکل به حداقل خود برسد. در مقام طراحی برنامه همسان‌سازی میان «رویکرد موضوعی» با روند «ازمعلوم به مجهول» یا «از ساده به دشوار» دقت و مهارت خاص خود را می‌طلبد که دشواری خاص خود را دارد. شرط لازم برای چنین طراحی درسی این است که موضوع یا موضوع‌های انتخابی، قابلیت طرح از جانب رشته‌های گوناگون را داشته باشد. بنابراین، تمام رشته‌ها در این رویکرد قابلیت تلفیق با هم را ندارند. در مقام اجرا استادان دو وجهی با اطلاعات و دانش بالا را می‌طلبد. پدیدساختن وحدت رویه بین استادان مشکل است.

www.SID.ir

Archive of SID

دانش‌آموخته تجربه‌های ذهنی لازم برای درک پیچیدگی‌ها و حقیقت‌های امور به‌طور معمول و به‌صورت پیشینی را ندارد. بنابراین، در حالتی که دانش‌آموخته با عدم تجزیه و تحلیل جدی مسایل توسط مربی روبه‌رو باشد؛ فرایند یادگیری فاقد سهولت لازم بوده و چه‌بسا موجب تعمیم‌های شتابزده دانش‌آموخته شود.

دلالت کاربردی رهیافت چندرشته‌ای در برنامه‌ریزی درسی رشته اقتصاد اسلامی

این رهیافت نیز مانند: رهیافت میان‌رشته‌ای، ظرفیت خوبی برای مطالعه همه جانبه موضوع چند بُعدی و تربیت سیاستگذاران متخصص چند حرفه‌ای دارد. نمونه‌ای از استفاده از این روش را می‌توان در نمونه فرضی گرایش سرمایه‌گذاری برنامه کارشناسی ارشد اقتصاد اسلامی مشاهده کرد که در آن موضوع چندبُعدی و چندوجوهی مانند سرمایه‌گذاری، از دید چند دیسیپلین مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد. برخی از درس‌های این گرایش را که با نگرشی چندرشته‌ای سازمان یافته‌اند در جدول (۵) مشاهده می‌کنید.

جدول (۵): برخی از عنوان‌های درسی گرایش سرمایه‌گذاری برنامه کارشناسی ارشد اقتصاد اسلامی

مطالعه تطبیقی مسئله اطلاعات در قراردادهای مضاربه و سرمایه‌گذاری
تبیین رابطه تعاملی ضارب و مضارب در مدل آمر ـ مامور (Agent- principal model)
تبیین فقهی و اقتصادی عقدهای مشارکتی
حقوق و فقه سرمایه‌گذاری خارجی
اخلاق حرفه‌ای سرمایه‌گذاری
مطالعه تطبیقی مفهوم سرمایه از دید فقه و علم اقتصاد
اقتصاد تطبیقی قراردادهای سرمایه‌گذاری

برنامه‌ریزی تلفیقی چندرشته‌ای متقاطع (Cross-Disciplinarity)

این رویکرد که به «طراحی براساس گذر از رشته‌ها» نیز نامیده شده است، رویکردی است که در آن دیسیپلین یا رویکرد روش‌شناختی یا حیطه موضوعی را از دیدگاه تحلیلی و روش‌شناختی و در قالب الفاظ دیسیپلینی دیگر مورد مطالعه قرار می‌دهند (Dorman, 2005). مثال‌های معروف در این نوع از برنامه‌ریزی درسی ترکیبات مضاف و مضاف الیه از رشته‌ها

www.SID.ir

Archive of SID

یا موضوع‌ها به‌صورت مضاف‌الیه با رشته‌ها به‌صورت مضاف است. مانند: «اقتصاد چرخه سوخت هسته‌ای»، «اقتصاد قراردادها» یا «حقوق اساسی اقتصادی در جمهوری اسلامی ایران».

امروزه کاربرد این نوع از طراحی درسی در آن دسته از هدف‌های آموزشی که در پی نگاهی بیرونی به یک رشته، مبادی و اصول حاکم بر آن، و رفتار جمعی عالمان آن، و همچنین دستیابی به وصف‌های پسینی یا توصیه‌هایی پیشینی از آن است، کاربردی وسیع و فراگیر دارد (Drakopoulos, 1994).

حسب هر رشته تحصیلی، درس‌های مضافی، مانند: فلسفه‌های مضاف، تاریخ‌های مضاف، جامعه‌شناسی‌های مضاف و ... از این مقوله هستند که نقش مهمی را به‌صورت کاتالیزور در امر تلفیق ایفا می‌کنند. به‌طور مثال برنامه‌های درسی مبتنی بر فلسفه‌های مضاف مانند: فلسفه اقتصاد، فلسفه دین، فلسفه فقه یا عنوان‌هایی مانند: جامعه‌شناسی علم سیاست (و نه جامعه‌شناسی سیاسی)، جامعه‌شناسی علم اقتصاد از این مقوله هستند.

محاسن

از محاسن این رویکرد می‌توان به سادگی آن اشاره کرد که به راحتی بین حداقل دو رشته علمی قابل طراحی است . به‌طور مثال با آشنایی لازم از روش‌شناسی و مبادی حاکم در دیسیپلین تاریخ و آشنایی با موضوع‌ها و جریان‌های اقتصادی به راحتی می‌توان به طراحی گرایش «تاریخ وقایع اقتصادی عصر معصومین» رسید.

دلالت کاربردی رهیافت چندرشته‌ای متقاطع در برنامه‌ریزی درسی رشته اقتصاد اسلامی

براساس این رویکرد، در دانشکده‌های اقتصاد افزون بر اینکه می‌توان در مقاطع تکمیلی و دکترا رشته‌های خاص و کاربردی را طراحی کرد بلکه برنامه‌های درسی موجود را می‌توان تقویت و تکمیل کرد. به عبارت دیگر در مقاطع گوناگون تحصیلی با لحاظ کردن چند واحد درسی می‌توان به تحلیل‌ها و مطالعه‌های برون‌رشته‌ای درباره کارکردها و مسایل اقتصاد اسلامی پرداخت. نمونه‌های کاربردی استفاده از این رویکرد در برنامه‌های درسی رشته اقتصاد را در دو دسته می‌توان خلاصه کرد:

أ. دسته نخست، درس‌ها و رشته‌های مضاف هستند که اغلب بر کلیت رشته اقتصاد یا جریان‌های اقتصادی البته از دید اسلامی متمرکز می‌شوند. مانند: فلسفه‌های مضاف، تاریخ‌های مضاف،

www.SID.ir

Archive of SID

جامعه‌شناسی‌های مضاف ناظر بر اقتصاد؛

ب. دسته دوم، مجموعه برنامه‌ها یا درس‌هایی است که کلیت دیسیپلین مرجع (رشته موصوف) به موضوع‌های اقتصادی می‌پردازد، که از آنها به «اقتصادهای صفت» یاد می‌کنم.

در جدول (٦)، برخی از عناوین درس‌ها یا حوزه‌های پژوهشی حاصله از رهیافت چند رشته‌ای متقاطع در دو دسته پیش‌گفته، نام برده شده‌اند.

جدول (٦): برخی از عنوان‌های چندرشته‌ای متقاطع متناسب با رشته اقتصاد اسلامی

ترکیب‌های مضاف	ترکیب‌های صفت
جامعه‌شناسی فقه الاقتصاد	فلسفه اقتصادی اسلامی
جامعه‌شناسی رفتار اقتصاددانان مسلمان	جامعه‌شناسی اقتصاد اسلامی
فقه الاقتصاد مقارن	رفتارشناسی اقتصاد اسلامی
تاریخ اقتصاد اسلامی	حقوق اقتصاد اسلامی
فلسفه اقتصاد اسلامی	روان‌شناسی اقتصاد اسلامی
هستی‌شناسی اقتصاد اسلامی (Ontology of Islamic Economics)	انسان‌شناسی اقتصادی اسلامی
معرفت‌شناسی اقتصاد اسلامی (Epistemology of Islamic Economics)	مردم‌شناسی اقتصادی از دید اسلامی
اقتصاد تعاون و ایثار	فرهنگ اقتصادی اسلامی
ارزش‌شناسی اقتصاد اسلامی (Axiology - Ethology of Islamic Economics)	نهادشناسی اقتصادی در اسلام
غایت‌شناسی اقتصاد اسلامی (Teleology of Islamic Economic)	مدیریت اقتصادی در اسلام

برنامه‌ریزی تلفیقی چندرشته‌ای متکثر (Pluri-Disciplinarity)

این نوع طراحی، از راه طراحی ما بین دیسیپلین‌هایی که ارتباط بیشتری با هم دارند، صورت می‌پذیرد. بنابراین، وجود یک ادبیات مشترک یا روش‌شناسی مشترک همراه با همگونی مفهوم‌ها در دو عرصه علمی لازمه چنین طراحی است. نمونه عملی آن را در طراحی دروس ریاضی و فیزیک و یا ریاضی و اقتصاد در قالب اقتصاد ریاضی می‌توان مشاهده کرد، که با تلفیق بین این‌دو دیسیپلین می‌توان نظم منطقی و محتوایی لازم را در یک طرح منسجم برقرار کرد. این نوع طراحی، قدرت درک ارتباط بین دو حوزه علمی مشترک را در دانشجو تقویت کرده و نقاط قوت هر یک در پیشرفت دیگری اثر می‌گذارد.

www.SID.ir

Archive of SID

دلالت کاربردی رهیافت چندرشته‌ای متکثر در برنامه‌ریزی درسی رشته اقتصاد اسلامی

اغلب اقتصادهای موصوف که در جدول (۷) ملاحظه می‌کنید از این قبیل هستند، که در آنها معارف و علوم گوناگون اسلامی، برخی به لحاظ موضوع، رهیافت و برخی دیگر هم به لحاظ روش با کلیت علم اقتصاد تلفیق شده‌اند.

جدول (۷): گرایش فقه الاقتصاد براساس رویکرد چندرشته‌ای متکثر

فقه الاقتصاد بخش خصوصی
فقه الاقتصاد بخش عمومی
فقه الاقتصاد حکومتی
قواعد استنباطی فقه الاقتصاد
فلسفه فقه الاقتصاد
فقه الاقتصاد مالی
فقه الاقتصاد ابزارهای مالی
فقه الاقتصاد مقارن
فقه الاقتصاد خانواده

برنامه‌ریزی تلفیقی فرارشته‌ای (Supra-Disciplinarity / Trans-Disciplinarity)

رویکردهایی که همگی ماده یا موضوع درسی را به‌صورت مدخل و جهت‌دهنده اصلی فرایند یاددهی ـ یادگیری در نظر می‌گرفتند و تفاوت اساسی آنها در جهت‌گیری آموزشی حاکم بر آنها که در جدول (۱) متصور بود، خلاصه می‌شد. به این معنا که پیشبرد آموزشی در آن جدول به طور افقی، قائم، مورب یا ترکیبی از آنها باشد. در اینجا می‌توان رویکرد دیگری را نیز مطرح کرد که بر ساختار منطقی و موضوع‌های مرسوم در حیطه علمی متمرکز نمی‌شود، بلکه با قراردادن دانش‌آموخته و مهارت‌های گوناگون وی به‌صورت کانون توجه، ساختار جامعی از فعالیت‌ها و قابلیت‌های سه‌گانه فرایند یادگیری (شناختی، گرایشی و مهارتی ـ رفتاری) را ماورای موضوعات، جایگزین ساختار منطقی و موضوعی علوم در حیطه دیسیپلین‌ها کرده و موردهای اخیر را فرع بر آن اصل قرار می‌دهد. البته تعیین آن دسته از فعالیت‌ها و قابلیت‌های مورد اشاره به مقاصد آموزشی بر می‌گردد که از سیاست‌های کلان آموزشی حاکم بر برنامه سرچشمه می‌گیرند. بنابراین، هدف‌ها و استراتژی‌های کلان نقش اساسی را در این‌باره ایفا می‌کنند.

www.SID.ir

Archive of SID

جدول (۸)، اساس کار این رویکرد و نوع تعامل قابلیت‌های گوناگون با ساختارهای رشته‌ها را نشان می‌دهد. این رویکرد با توجه به نوع حرکت در جدول در مسیرهای افقی، قائم و مورب دست‌کم به سه صورت قابل تصور است:

فرارشته‌ای افقی (Horizontal Supra-Disciplinarity)

پدیدساختن یک یا چند مهارت‌شناختی، گرایشی یا مهارتی با عنایت و استفاده از موضوع‌ها و موقعیت‌های گوناگون برگرفته از حوزه‌ها و رشته‌های متعدد و در عین حال بذل توجه لازم به شیوه «میان‌رشته‌ای» رویکرد ما را به «فرارشته‌ای افقی» مبدل می‌کند. این رویکرد هر چند با جزئی‌نگری رشته‌ای مقابله می‌کند و مقدمه‌های انتقال آموخته‌ها را به حوزه‌های گوناگون فراهم می‌کند.

جدول (۸): قابلیت‌های شناختی، گرایشی، مهارتی و رفتاری در برنامه‌ریزی فرارشته‌ای (دنو، ۱۳۷۷)

نوع کلی فعالیت‌ها	نظام‌های رشته‌ای			
	A	B	C	D
برقراری ارتباط (دریافت)				
برقراری ارتباط (گسیل)				
واکنش درباره محیط				
تعبیر و تفسیر				
انطباق‌یافتن				
پیش‌بینی				
یادگیری				
تصمیم‌گیری				
انتخاب				
قضاوت				
توان مقابله				
عمل‌کردن				
به کار بستن				
حل مسئله				
ارائه خلاقانه				
تبدیل‌کردن (دگرگون‌کردن)				
سازماندهی، اداره‌کردن				
تشریح‌کردن و توضیح‌دادن				
مجمل‌سازی				
اثبات				

www.SID.ir

Archive of SID

اما سازماندهی قابلیت‌ها و نقش‌های واحد از رشته‌های گوناگون در تمامی موردها و همیشه ممکن نیست و چه‌بسا باعث کنار هم قرارگرفتن فعالیت‌های بسیار متفاوت و ناهماهنگ در یک برنامه درسی شود. به‌طور مثال، قابلیت‌های گوناگونی مانند: خلاقیت یا قضاوت از رشته درسی بسیار به هم نزدیکتر هستند تا کسب مهارت قضاوت در دو حیطه ریاضی و هنر! همچنین مهارت خاصی را در تمام رشته‌ها به‌صورت مساوی نمی‌توان جست‌وجو کرد . با این حال در موردهای ممکن این رویکرد کارایی بسیار موثری را در پدیدساختن نقش‌ها و قابلیت‌های مورد نظر در مقاصد آموزشی بازی می‌کند.

فرارشته‌ای قائم

همچنین می‌توان جدول (۸) را به‌صورت قائم نیز پیمود. در این رویکرد از طراحی برنامه درسی، کوشش می‌شود تا با بهره‌گیری از ساختار یکی از نظام‌های رشته‌ای یا تلفیقی از ساختار چند نظام رشته‌ای، فرصت‌ها و موقعیت‌های مناسب برای پرداختن به مجموعه‌ای از مهارت‌ها و فعالیت‌های مربوطه را جست‌وجو و در برنامه آموزشی سازماندهی کرد. به‌طور معمول در این رویکرد متخصص نظام درسی با همکاری متخصص تعلیم و تربیت، برنامه‌ای طراحی می‌کنند که در آن دانش‌آموخته طیف تعریف‌شده‌ای از فعالیت‌ها و مهارت‌های شناختی و گرایشی و رفتاری را با یک توالی مناسب در نظام رشته‌ای خاص کسب کند. در حقیقت حوزه علمی در این رویکرد فقط در جایگاه منبعی برای زمینه‌ها و دستورالعمل‌های مربوط به مجموعه‌ای از فعالیت‌های علمی، عمل کرده و نقش چارچوب و ساختار مربوطه برای انتخاب آن موقعیت‌ها را ایفا می‌کند.

رویکرد «فرارشته‌ای قائم» (Vertical Supra-Disciplinarity) ضمن اینکه تغییری بنیادین در هدف‌های تعلیم و تربیت پدید می‌آورد تغییر اساسی و بر هم زننده‌ای در چارچوب برنامه‌های آموزشی و ساختارهای آن پدید نمی‌آورد. از این جهت انقلاب شمرده می‌شود، اما در عین حال، اشکال‌هایی نیز بر آن وارد شده است. به‌طور مثال، از همسویی و قرابت تام با یک‌سویه‌نگری‌های نظام رشته‌ای و فقدان یکپارچگی در امر انتقال آموخته‌ها به حوزه‌های گوناگون واقعی و عینی، به‌صورت برخی از موردهای اشکال نام برده شده است.

www.SID.ir

Archive of SID

بنابراین بـه‌طـور مثـال، یـادگیری مهـارت قـضاوت در حیطـه ریاضـی، ایـن اطمینـان کـه دانش‌آموخته توان لازم برای قضاوت درباره مسایل اجتماعی پیدا کند را فراهم نمی‌کند.

فرارشته‌ای مورب (Oblique Supra-Disciplinarity)

بـرخلاف رویکـرد فرارشـته‌ای قـائم، ایـن رویکـرد بـا رهیـافتی چندرشـته‌ای، در پـی فرصـت‌هـایی از رشـته‌هـای گونـاگون اسـت تـا مهـارت‌هـای خـاص و مشخـصی را در دانش‌آموخته محقّق کند. در این نوع از طراحی، هر چند دانش‌آموخته با انواع فعالیت‌هـا و مهارت‌ها در قالب انواع نظام‌های رشته‌ای آشنا می‌شود، اما نظام‌های رشـته‌ای در آن نقـش ثانوی ایفا کرده و فقط در جایگاه منبعی برای مفهوم‌ها، موقعیت‌هـا و موضـوع‌هـای مـورد استفاده و نه به‌صورت چارچوبی سازمان‌دهنده عمل مـی‌کننـد. رعایـت مـسئله «تعـادل» و «ترکیب مناسب» بین انواع گوناگون فعالیـت‌هـا، مـسئله مهـم ایـن رویکـرد اسـت کـه در سیاست‌های آموزشی حاکم بر آن باید مدنظر قرار گیرد.

دلالت کاربردی رهیافت فرارشته‌ای در برنامه‌ریزی درسی رشته اقتصاد اسلامی

حسب مقایسه اجمالی برنامه‌های درسی موجود در مقاطع دانشگاهی رشـته اقتـصاد بـا برنامه‌های مشابه دانشگاه‌های معتبر دنیا، به جرات می‌توان گفت که متخصصان برنامه‌ریزی رشته اقتصاد اسلامی، نمی‌توانند درباره تربیت مهارت‌هـای چهاگانـه ذیـل در برنامـه‌هـای درسی خود بی‌توجه باشند:

أ. مهارت اندیشه و عمل نقاد (Critical Thinking& Action) (Raveaud, 2001)؛
ب. مهارت حل مسئله (Problem Solving) (Dorman, 2005)؛
ج. مهارت تصمیم‌گیری (Decision Making)؛
د. مهارت اندیشه و استدلال تحلیلی (Analytical Thinking) (Feiner, 1955).

با عنایت به این مسئله، فرض کنید در برنامه‌ریـزی آموزشـی رشـته اقتـصاد اسـلامی و هدف‌های کـلان آموزشـی تاکیـد شـده اسـت کـه لازم اسـت مهـارت‌هـای حـل مـسئله، تصمیم‌گیری، خلاقیت و نوآوری، اندیشه نقاد و تحلیلی، در دانشجوی ایـن رشـته تقویـت شده و ارتقای یابند. در این صورت در قالب تک درس مشخص یا در درون سرفصل‌هـای درس مرسوم اقتصادی می‌توان در پی تحقـق ایـن قابلیـت‌هـا برآمـد. آنچـه در ایـن میـان

www.SID.ir

Archive of SID

پیش‌شرط کامیابی در طراحی برنامه‌های فرارشته‌ای در اقتصاد اسلامی شمرده می‌شود. این است که باید ظرفیت و پتانسیل هر یک از حوزه‌های معرفتی اسلامی ذیل را حسب مهارت‌های پیش‌گفته معلوم کرد:

أ. مجموعه دروس تکلیف‌شناختی اقتصاد اسلامی شامل: فقه الاقتصاد، اخلاق اقتصادی؛
ب. مجموعه دروس بینشی اقتصاد اسلامی شامل: اصول عقاید، اندیشه اسلامی؛
ج. مجموعه دروس بنیان‌شناختی اقتصاد اسلامی شامل: تفسیر قرآن، حدیث، فلسفه اسلامی؛
د. مجموعه دروس استدلالی اقتصاد اسلامی شامل: منطق، اصول فقه، قواعد فقهیه، فلسفه فقه.

به‌طور مثال، مهارت واکنش درباره محیط در ظرفیت معرفتی قواعد فقهیه و مهارت پیش‌بینی از فلسفه تاریخ اسلامی نهفته است. در جدول (۹)، به برخی از این مثال‌ها اشاره شده است که باید طی مطالعه‌ها و تحقیق‌های وسیع و متعدد تکمیل و نهایی شود.

در هر صورت مهم این است که بیش از موضوع و رشته، مهارت‌های هدف‌گذاری شده مورد توجه برنامه‌ریز باشند. این مهم، از راه طراحی نمونه‌پژوهی‌های گوناگون برای موضوع‌ها و مسئله‌های اقتصاد اسلامی و حتی استفاده از قالب‌های آموزشی مبتنی بر شبیه‌سازی برای مسایل اقتصاد اسلامی و بانکداری اسلامی محقق خواهد شد. نکته بسیار مهم اینکه، استفاده از روش‌شناسی فرارشته‌ای در طراحی برنامه‌های درسی اقتصاد اسلامی خواهد توانست شکاف و نقیصه موجود در تربیت سرمایه‌های انسانی و آن دسته از متخصصان اقتصاد اسلامی که باید از نظریه گذشته و در عرصه اجرا، عمل و سیاستگذاری وارد شوند، را پر کند.

به‌طور مثال، فرض کنید که در درس اقتصاد توسعه با اقتصاد سیاسی و در موضوع جزئی مانند: مسئله فساد و رانت‌خواری، می‌خواهیم از رویکرد فرارشته‌ای استفاده کنیم. در این‌باره کوشش می‌شود تا ضمن:

أ. اتخاذ و انتخاب یک رهیافت روش‌شناختی (مشتمل بر مهارت مورد نظر) از یک یا چند رشته مانند: مهارت‌های حل مسئله، تصمیم‌گیری و اتخاذ راهبرد از علم پژوهش عملیاتی یا نظریه‌بازی‌ها یا مدیریت استراتژیک، علم برنامه‌ریزی)؛
ب. استفاده از چارچوب‌های تحلیلی از یک رشته یا چند علم، مانند: سیاستگذاری عمومی، روان‌شناسی اجتماعی، جامعه‌شناسی اقتصادی، مکتب‌های رفتارگرایی، نهادگرایی و اقتصاد سیاسی، که چارچوب تفکر تحلیلی را درباره موضوع رانت‌جویی فراهم می‌کنند.

www.SID.ir

Archive of SID

رهیافت‌های روش‌شناختی و چارچوب‌های تحلیلی موجود در معارف اسلامی را نیز به‌کار گرفت، تا مهارت‌های اندیشه تحلیلی و تفکر نقاد دانشجو را با آشنایی موضوعی از تاریخ اسلام، سیره امامان معصوم علیهم‌السلام، احکام فقهی و بینش‌های قرآنی ناظر بر موضوع فساد و رانت‌جویی نادرست، و مهارت‌های حل مسئله و تصمیم‌گیری دانشجو را با آشنایی مناسب با قواعد فقهیه و اصول فقه، سیره امامان معصوم علیهم‌السلام و آشنایی با مانورهای فقهی فقیهان عظام را در دانش‌آموخته و مخاطبان برنامه درسی اقتصاد اسلامی محقق ساخت و با گونه‌شناسی انواع رویکردهای موجود در این دیسیپلین‌های گوناگون در حل آن مسئله پیش‌گفته و شیوه‌های اتخاذ تصمیم و مدیریت رفتارها، از دانشجو خواست که درباره وضعیت‌های گوناگون و نمونه‌های دیگر بیاندیشد. در این حال نظام آموزشی دروس اقتصاد اسلامی به ترتیب سه رویکرد فرارشته‌ای قائم، فرارشته‌ای مورب و فرارشته‌ای افقی را تجربه کرده است.

جدول (۹): امکان‌سنجی از ظرفیت معارف اسلامی در تحقق مهارت‌ها در برنامه‌ریزی فرارشته‌ای

نوع کلی فعالیت‌ها	نظام‌های رشته‌ای اسلامی متصور			
	A	B	C	D
یادگیری	روان‌شناسی اسلامی، انسان‌شناسی اسلامی			
تشریح‌کردن و توضیح‌دادن	قرآن، فلسفه تاریخ، تاریخ اسلام، فلسفه اسلامی، معرفت‌شناسی اسلامی			
تعبیر و تفسیر				
اثبات	معرفت‌شناسی اسلامی			
به‌کار بستن	فقه کاربردی			
حل مسئله	فقه استدلالی، اصول فقه، قواعد فقهیه، سیره امامان معصوم علیهم‌السلام، غایت‌شناسی اسلامی			
ارایه خلاقانه				
انتخاب				
قضاوت				
تصمیم‌گیری				
سازمان‌دهی	سیره امامان معصوم علیهم‌السلام، فقه حکومتی، اخلاق اسلامی، حکمت عملی اسلامی			
عمل‌کردن				
اداره‌کردن				
پیش‌بینی	سنت‌های الاهی، قرآن، احادیث			

www.SID.ir

Archive of SID

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در مقاله کوشیده شد تا با معرفی مختصر و موثر از انواع رهیافت‌های تلفیقی مطرح از سوی متخصصان دانش برنامه‌ریزی درسی، و ارایه دلالت‌های کاربردی متعدد از این رهیافت‌ها در برنامه‌ریزی درسی رشته و گرایش‌های گوناگون اقتصاد اسلامی، موردهای ذیل مورد تاکید قرار گیرند:

أ. کوشش شد نشان داده شود که گستره ادبیات و ظرفیت دانش برنامه‌ریزی درسی برای ارتقای برنامه‌های درسی دانشگاه‌ها و دستیابی به برنامه‌های درسی و آموزشی اسلامی ایرانی مغفول مانده است. و متاسفانه در محفل‌های علمی و تخصصی اقتصاد اسلامی نیز، فقط از یک عنوان «میان‌رشته‌ای» نام برده شده و گستره بحث و قابلیت‌های بالای آن به بوته اجمال و فراموشی سپرده می‌شود؛

ب. هر چند در مقاله حاضر، دلالت‌ها و ظرفیت‌های رهیافت‌های تلفیقی در طراحی برنامه‌های درسی رشته اقتصاد اسلامی، مورد نظر و توجه نگارنده بود، اما از ظرفیت‌های بالای این رهیافت‌ها در طراحی برنامه‌های پژوهشی تلفیقی در حوزه اقتصاد اسلامی نیز نباید غافل ماند؛

د. در نوشته حاضر، نمونه‌های پیشین، حسب مقتضی و ویژگی‌های رهیافت مورد بحث، شامل کلیت یک رشته، گرایشی از رشته اقتصاد اسلامی یا انواع درس‌های ممکن و متصور از برنامه رشته اقتصاد، بوده است. اما باید تصریح کرد که چه‌بسا برنامه یا حتی درس از برنامه رشته اقتصاد اسلامی، می‌تواند و بلکه حسب موضوع مورد نظر، باید، از بیش از یک رهیافت بهره‌مند باشد. به این ترتیب امکان اتصاف کلیت برنامه به یکی از رویکردهای تلفیقی (جز درون‌رشته‌ای موازی) در عمل بسیار مشکل و نادر است. در برابر اطلاع از این رهیافت‌ها و کاربرد موثر آنها، کتاب‌های درسی و درسنامه‌های آموزشی پژوهش محور را برای رشته اقتصاد اسلامی، به ارمغان خواهد آورد؛

د. کوشش شد تا نشان داده شود که کاربرد این رهیافت‌ها، چگونه زمینه بروز و تبلور مفهوم‌ها و ادبیات سنتی فقهی، اخلاقی و فلسفی اقتصادی اسلام را در برنامه‌های درسی، و امکان تلفیقی آنها را با ادبیات نوین دانش اقتصادی فراهم می‌آورد. به این ترتیب این رویکردها، زمینه را جهت ارایه پاسخی برای این پرسش کهنه و مهم اقتصاد اسلامی، فراهم می‌آورد؛

هـ . نهضت نرم‌افزاری و تولید علم مورد نظر مقام معظم رهبری و مورد نیاز عرصه‌های علمی و مدیریت و سیاستگذاری کشور به داشتن سیستم‌ها و نظام‌های معرفتی موثر، کارا، شناسا، منسجمی منوط است که اولاً مبتنی بر معارف و ارزش‌های اصیل اسلامی باشند و

www.SID.ir

Archive of SID

ثانیاً توان شناسایی واقعیت‌های موجود حال حاضر کشور و ارایه راه‌حل به مشکل‌های چندوجهی و پیچیده را داشته باشند. این مهم جز با تربیت دانش‌آموختگان موثر و کارامد که خود به مهندسی مجدد برنامه‌های درسی موجود در دانشگاه‌ها به‌ویژه در عرصه علوم انسانی منوط است، ممکن نیست.

دانش‌آموختگان دانشگاه سرمایه‌های انسانی شمرده می‌شوند که نقش به‌سزایی در توسعه و پیشرفت کشور بر عهده دارند. پر واضح است که دقت در برنامه درسی آنها باعث کارامدی و اثربخشی بیشتر این سرمایه خواهد بود. از این‌رو به جرأت می‌توان گفت که کاربرد طراحی و اجرای رویکردهای تلفیقی به‌ویژه در برنامه‌های درسی رشته‌های علوم انسانی، از جمله اقتصاد اسلامی، نقش کلیدی در توسعه علمی و اجرایی کشور، سرعت‌بخشی به نهضت نرم‌افزاری به‌ویژه در علوم انسانی و حل مشکل‌ها و مسایل فراروی عرصه‌های علمی و اجرایی کشور ایفا خواهند کرد.

به این منظور به مسؤولان و سیاستگذاران ارشد علمی کشور و دانشکده‌ها و انجمن‌های علمی، پیشنهاد می‌شود تا با سرمایه‌گذاری در شناسایی، جذب، تربیت و ارتقای چند نفر در هر رشته، و تمرکزشان به مسایل ناظر بر طراحی‌های آموزشی، راهی جهت برون‌رفت از رکود فعلی در مسئله پویایی و تحول و نوآوری رشته‌های علمی، به‌ویژه اقتصاد اسلامی، فراهم آورند و این خلأ و کمبود دهه‌های گذشته و حال را برطرف کنند.

www.SID.ir

Archive of SID

منابع و مآخذ

أ. فارسی

۱. دنو، ۱۳۷۷ش، «طراحی برنامه‌ها و مواد آموزشی به شیوه تلفیقی و میان‌رشته‌ای»، ترجمهٔ مرتضی خلخالی، *فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی*، سال ۲، ش ۲.

۲. قورچیان، نادرقلی، ۱۳۷٤ش، *شقوق گوناگون جهت طراحی برنامه درسی*، تهران: مرکز ملی تحقیقات مهندسی ژنتیک و تکنولوژی زیستی.

ب. انگلیسی

1. Ault, David, Gilbert , Rutman, 1978, "The Role of Economics in Interdisciplinary and Problem-Oriented Programs', The Journal of Economic Education, Vol. 9, No. 2 pp. 96-101
2. Dorman, Peter, 2005, 'Doctrine-centered versus problem-centered economics', from the European Association for Evolutionary Political Economy's Newsletter, http://www.paecon.net/PAEtexts/Dorman1.htm
3. Drakopoulos, Stavros A 1994, "Economic Method and the Scientific Philosophy of Contemporary Physics", Journal of Interdisciplinary Economics,Vol.5,No1,http://www.btinternet.com/~pae_news/review/ issue12.htm.
4. Feiner S. and B. Roberts, 1995, "Using an Alternative Paradigm to Teach Race, Gender and Critical Thinking," The American Economic Review.
5. Feiner S. and R. Bartlett, 1992, "Balancing the Economics Curriculum: Method, Content and Pedagogy." The American Economic Review
6. Feiner, Susan 2002, "Toward a Post-Autistic Economics Education", post-autistic economics review, issue no. 12, March 15, article 2. http://www.btinternet.com/~pae_news/review/issue12.htm
7. Journal of Interdisciplinary Economics,http://www.jie.org.uk/home.html

www.SID.ir

Archive of SID

8. Kockelmans, Joseph J, 1998.. "Why Interdisciplinarity?" William H. Newell, ed. Interdisciplinarity: Essays from the Literature. New York: College Entrance Examinations Board.
9. Raveaud,Gilles 2001 "Teaching Economics Through Controversies", post-autistic economics newsletter : issue no. 5, March, article 6. http://www.btinternet.com/~pae_news/review/issue6.htm
10. Sallyanne Decker, 2006, Interdisciplinary Curriculum Development: the redesign of an Economics module, Investigations in university teaching and learning, vol.4 (1) autumn ISSN5106-1740.
11. Smith, A. 2003, Through the Interdisciplinary Looking Glass: The Rhetoric of Curriculum Change. Perspectives 1(6), Retrieved from: http://www.brookes.ac.uk/schools/humanities/research/perspectives/i1-6/lookingglass.html
12. Smith, Alvin H. F. 2001, "Interdisciplinary Curriculum as Complementary Practice: A Philosophical Perspective." Campbell Monograph Series on Education and Human Sciences 2.
13. Susan Drake and Rebecca Burns, 2004, Meeting standards through integrated curriculum, Alexandria, Va.: Association for Supervision and Curriculum Development.
14. Weber, Pauline 1978, "Economics in Interdisciplinary Courses", The Journal of Economic Education, Vol. 10, No. 1, Publisher: Heldref Publications, Stable URL: http://www.jstor.org/stable/1182170
15. Wineburg, Sam, Pam Grossman, eds. 2000, Interdisciplinary Curriculum: Challenges to Implementation. New York: Teachers College Press.

www.SID.ir

Archive of SID

پیوست یک

فهرست برخی از دانشگاه‌های معتبر برگزارکننده (رشته اقتصاد، فلسفه و سیاست) (PPE)

دانشگاه	عنوان رشته	مقطع تحصیلی
آکسفورد	فلسفه، سیاست و اقتصاد (PPE)	BA
کالج سامر وایل	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	BA
کالج پمبروک	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	BA
کالج لینکلن	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	BA
کالج مرتن	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	BA
کالج اوریل	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	BA
کالج کلیسای مسیحی	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	BA
کالج هرت فورد	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	BA
کالج ورکستر	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	BA
کالج کبل	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	BA
دانشگاه وارویک	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	BA
دانشگاه یورک	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	MA
دانشگاه دورهام	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	Certificate degree
دانشگاه UEA	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	BA
دانشگاه منچستر	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	BA
دانشگاه پن	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	BA
دانشگاه دنیسون	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	BA
دانشگاه استرلینگ	فلسفه، سیاست و اقتصاد ((**PPE**)	BA
دانشگاه کیپ تاون	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	B.Sc
دانشگاه اسکس	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	BA
دانشگاه کارولینای شمالی	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	BA
دانشگاه لنکستر	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	BA
دانشگاه اوتاگو	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	BA
دانشگاه کینگ	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	BA
دانشگاه اپن	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	BA
دانشگاه براوون	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	BA
دانشگاه آلاباما	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	BA and BS
دانشگاه بریتیش کلمبیا	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	BA
دانشگاه وایکاتو	فلسفه، سیاست و اقتصاد (**PPE**)	BA

www.SID.ir

Archive of SID

پیوست دو

عناوین درسی رشته PPE دانشگاه‌های سراسر دنیا

فلسفه	سیاست	اقتصاد
کلیات فلسفه	مقدمه علم سیاست	اقتصاد خرد
فلسفه اخلاق	دموکراسی در تئوری و عمل	اقتصاد کلان
منطق مقدماتی	تئوری‌سازی حکومت دموکراتیک	ریاضی و آمار
تاریخ فلسفه	تحلیل نهاهای دموکراتیک	اقتصاد بین‌الملل
فلسفه پست کانتی	دولت و سیاست انگلستان	اقتصاد کشورهای در حال توسعه
قرارداد اجتماعی	تئوری علم سیاست	اقتصاد خانواده
نظریه قرارداد اجتماعی	روابط بین‌الملل	سازماندهی صنعتی
ماهیت استدلال	جامعه‌شناسی عمومی	اقتصاد و حقوق
عدالت طبیعی	تفکر سیاسی فمینیستی	مقدمه تئوری تصمیم‌گیری
عدالت جهانی	نظام‌های تصمیم‌گیری پیشرفته	نظریه‌بازی‌ها
فلسفه و قانون اساسی	اقتصاد سیاسی و روابط بین الملل	روشهای تحلیلی در اقتصاد و حقوق و پزشکی
زیان تفکر و واقعیت	چالشهای سیاست جهانی	بازار، اخلاق و آینده کاپیتالیسم
مقدمه‌ای بر تفکر نقاد و علوم اجتماعی	سیاست تطبیقی	اقتصاد سیاسی بین الملل
مقدمه‌ای بر فلسفه	سیاست در جهان سوم	برابری و عدالت توزیعی
منطق و معرفت‌شناسی	فلسفه سیاسی معاصر	تاریخ اندیشه اقتصادی
فلسفه روان‌شناسی و ذهن	دموکراسی، تغییرات اجتماعی و توسعه	بازارها، اخلاق و کاپیتالیسم
اخلاق و تاریخ فلسفه نوین	تحلیل سیاسی	تحلیل اقتصادی حقوق
معرفت شناسی، متافیزیک و فلسفه علوم اجتماعی	تحلیل سیاست‌های اجتماعی	تجارت بین‌الملل کاربردی و چانه‌زنی اقتصاد و توسعه
فلسفه محیط زیست	اقتصاد بین‌الملل و سیاستگذاری اقتصادی	صنعتی‌سازی قرن بیستم
فلسفه حقوق	حکومت و اجتماع	روش‌های کمی در اقتصاد
فلسفه ذهن و زبان	تاریخ نظریات تساهل و تسامح	همکاری و تعاون
معرفت‌شناسی و متافیزیک	عقل و قدرت در اندیشه سیاسی اروپا	کلیات اقتصاد
نظریات و ایدئولوژی‌ها	دولت و اجتماع در چشم‌انداز بین‌الملل	تأمین مالی شرکت‌ها
دانش و واقعیت	تحلیل‌های معاصر در تساهل و تسامح	ارزیابی طرح‌های توسعه
عقل، دانش و جامعه	نظریات و سیاست‌های توسعه دولتی	تحلیل هزینه ـ فایده
مباحث اساسی در فلسفه	تحلیل سیاست‌های اجتماعی	اقتصاد اتحادیه اروپا
ملاحظات فلسفی اخلاقیات	مدیریت و شکل‌گیری دولت‌های ملی و محلی	اقتصاد تجربی
فلسفه، جامعه و سیاست	رفتار و نهادهای سیاسی امریکا	اقتصاد صنعتی

www.SID.ir

Archive of SID

فلسفه	سیاست	اقتصاد
مطالعات فلسفه	توسعه اندیشه سیاسی (از ماکیاولی تا میل)	اقتصاد کار
مباحثی در فلسفه، سیاست و اجتماع	توسعه اندیشه سیاسی (از مارکس تا عصر معاصر)	اقتصاد بخش عمومی
مقدمه‌ای بر مفاهیم فلسفه سیاست	سیاست در انگلستان	مالیه عمومی
مقدمه‌ای بر فلسفه تطبیقی دولت‌های توسعه‌یافته	مفاهیم و نظریات سیاسی	نظریه تأمین مالی
فلسفه تطبیقی ملل در حال توسعه	متفکران بزرگ سیاسی	تحلیل مقایسه‌ای نقل و انتقال نیروی کار
اصالت عقلانیت و اصالت تجربه	مطالعات سیاست فرانسه	مبانی اقتصاد سیاسی در قلمرو جهانی
تفکر نقاد (انتقادی)	مطالعات سیاست آلمان	روش‌های اقتصادی
فلسفه کلاسیک	تاریخ و سیاست	عناصر علم اقتصاد
عقاید فلسفی قرن ۱۹ و ۲۰	فرهنگ، جامعه و سیاست اروپا	حسابداری مالی
فلسفه علم	سیاست جهانی	تفکر درباره تجارت
فلسفه باستان (عهد عتیق)	تاریخ و روابط بین‌الملل	اقتصاد و روابط بین‌الملل
متا فیزیک	روابط بین‌الملل و مطالعات استراتژیک	اقتصاد و جغرافیا
فلسفه قرن معاصر	مطالعات صلح و روابط بین‌الملل	اقتصاد تجاری امریکای شمالی و استرالیا
عقلانیت کاربردی	احزاب و گروههای سیاسی	پول و اجتماع (مقدمه‌ای بر اقتصاد اجتماعی)
مسایل فلسفی در علوم اجتماعی و علوم طبیعی	تولید ملی و سیاست	جهانی‌سازی و چالش‌های اجتماعی
اخلاق کاربردی	ملی‌گرایی و اتحاد رسانه، دموکراسی و جامعه	توسعه اقتصادی و تحولات اجتماعی
ارزش‌ها و نهادها	تئوری‌های سیاسی و سیاست‌های تطبیقی	توسعه تطبیقی
نظریه اخلاقی	تاریخ و تئوری اجتماعی	اقتصاد رفتاری
اخلاق زیستی	عقاید سیاسی مدرن	فلسفه و اقتصاد سیاسی
تفکر اخلاقی	تئوری جامعه شناسی	Leadership and communication
علم اخلاق	مقدمه‌ای بر اندیشه سیاسی	روش‌های تحقیق
اخلاق و ارزش‌ها	اخلاق و سیاست عمومی	Punishment and cooperation
اخلاق و حرفه (اخلاق پزشکی، اخلاق شرکتی)	تحولات و نظم اجتماعی	مدیریت دولتی و اجرایی
قضاوت و تصمیم	تاریخ، فلسفه و سیاست	
منطق فعالیت جمعی	حقوق اساسی	

www.SID.ir

Archive of SID

پیوست سه

فهرست برخی از دانشگاه‌های برگزارکننده دوره اقتصاد سیاسی

دانشگاه	عنوان رشته	مقطع
استنفورد	اقتصاد سیاسی تحلیل‌های اقتصادی و سیاستگذاری	Ph.D، MBA
سیدنی	اقتصاد سیاسی	Ph.D
بریستول	جغرافیای اقتصاد سیاسی	Ph.D
برکلی	اقتصاد سیاسی جوامع صنعتی	BA
شیفیلد	اقتصاد سیاسی بین‌الملل حکمرانی و سیاستگذاری عمومی	MA
تورنتو	اقتصاد سیاسی توسعه بین‌المللی	MA
اسپرینگ آربور	اقتصاد سیاسی	MA
Puget-sound	اقتصاد سیاسی بین‌الملل	MA
ساسکس	اقتصاد سیاسی بین‌الملل	MA
تگزاس و والاس	سیاست‌گذاری عمومی و اقتصاد سیاسی اقتصاد کاربردی	MA
برونشویک	مطالعات سیاست‌گذاری	MPHIL
آریزونا	مطالعات بین‌الملل (اقتصاد سیاسی)	MA

www.SID.ir